

Marokkaan in Nederland Nederlander in Marokko

Een onderzoek naar de sociale identiteiten van de
tweede generatie Marokkanen in Nederland

Jannie Kuik
Studentnummer: 260747

Faculteit der Sociale Wetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam

Scriptiebegeleider : dr. D. Houtman
Tweede beoordelaar : dr. J.F.A. Braster **Den Haag, augustus 2004**

Woord vooraf

Waarom dit onderwerp gekozen voor een afstudeerscriptie? Wonend in Den Haag word ik dagelijks geconfronteerd met de aanwezigheid van andere culturen en gebruiken. Vaak is dat volkomen vanzelfsprekend, soms ergerniswekkend. Kleurverschillen vallen absoluut niet meer op. Zo herinner ik me een weekenduitstapje enkele jaren geleden naar Maastricht, waar mijn man en ik, zittend op het terras tegenover de kapel 'Maria, Sterre der Zee', ons zaten af te vragen wat er toch zo anders was. Midden in een stad alleen maar 'witte' gezichten, dat was anders.

Mijn moeder, die haar hele leven doorbracht op het platteland in Drenthe, reageerde precies eender als zij een bezoek aan Den Haag bracht. Haar viel uiteraard vooral de aanwezigheid van zoveel 'bruine' gezichten op. Na aankomst, zittend in de Haagse tram, maakte ze dan stevast de opmerking: "Oh, oh, wat bint der hier toch veul boet'nlaanders". Waarop ik, wereldwijs, altijd reageerde met de opmerking: "Dat weet je niet mam, dat kunnen allemaal wel Nederlanders zijn". "Ja, ja", verzuchtte ze dan. Enerzijds had ik natuurlijk gelijk. Formele nationaliteit gaat niet over kleur, taal en land van herkomst. Maar zij had ook gelijk. Zij stelde de vraag naar het Nederlands zijn, naar identiteit, naar de relatie tussen etniciteit, nationaliteit en cultuur.

Die identiteitsvraag dringt zich de laatste jaren steeds meer op. Grote en snelle politieke en maatschappelijke veranderingen leiden tot vragen rondom de eigen identiteit en de identiteit van de ander. Bij de veelvuldige reorganisaties van bedrijven staat de vraag naar de identiteit van de organisatie centraal. Kortom, de identiteitsvraag dringt zich aan alle kanten op. De uitdrukking, 'de spontano's, ook als u dat niet wilt', een uitvinding van een geliefd familielid, is hier van toepassing.

De afgelopen vijftientig jaar hebben grote politieke en maatschappelijke veranderingen plaatsgevonden, in Nederland, in Europa en wereldwijd. De onzekerheden die daardoor zijn ontstaan vinden hun weerslag in een politiek en maatschappelijk klimaat.

In de jaren '90 van de vorige eeuw ging het politieke debat in Nederland over de mislukte integratie van minderheden in de Nederlandse samenleving. Dit debat veroorzaakte en veroorzaakt nog steeds zeer veel opwinding. Ik besloot daarom het onderzoek waarmee ik mijn studie sociologie aan de Erasmus Universiteit afsluit, te richten op identiteitsvragen in relatie tot het integratievraagstuk.

Met hulp van mijn begeleider Dick Houtman is het me gelukt om mijn ongebreideldheid te beperken en het onderzoek toe te spitsen op de vraag wat de ontwikkelingen van de afgelopen jaren hebben betekend voor de identiteitsvorming van tweede generatie Marokkanen in Nederland. Wat zijn hun ervaringen, hoe denken zij gezien te worden, hoe zien zij zichzelf en hoe drukken zij die ervaringen en gevoelens zelf uit. Zijn kritische begeleiding heeft me ook geholpen me te blijven concentreren op de hoofdlijnen in het onderzoek. Het heeft er toe geleid dat ik, soms met een beetje pijn in het hart, prachtige zijwegen weer heb afgesloten. Ik denk dat dit uiteindelijk aan de kwaliteit van het onderzoek heeft bijgedragen.

Mijn moeder maakt dit afstuderen helaas niet meer mee. Ik dank haar voor haar verwondering. Ik dank mijn man en kinderen voor hun begrip en steun. Ze wisten wanneer ze er moesten zijn maar ook wanneer ze zich op afstand moesten houden. Zonder hun steun en hun 'afzien' had ik deze studie niet af kunnen ronden. De overige familieleden, vrienden en collega's dank ik voor de voortdurende belangstelling en hun enthousiaste en positieve support voor dit vierjarige avontuur.

Den Haag, augustus 2004.

1. Inleiding en probleemstelling.....	6
1.1. Inleiding	6
1.2 Probleemstelling.....	6
2. Onderzoeksopzet ‘Sociale Identiteit van Marokkaanse Nederlanders’.....	8
2.1 De onderzoeksgroep.....	8
2.2 De opzet van dit onderzoeksverslag.....	8
2.3 Verantwoording van een ‘witte’ onderzoeker.....	9
2.5. Verloop van het onderzoek	10
3. Het Nederlandse debat met betrekking tot migranten.....	11
3.1 Inleiding	11
3.2 Het technische beleidsdebat	11
3.3. Onderzoeksbronnen.....	12
3.3.1. Categorieel beleid.....	12
3.3.2. Minderhedenbeleid.....	13
3.3.3. Het integratiebeleid	14
3.4. De omslag naar het politieke debat	15
3.4.1 De inhoud van het politieke debat.....	16
3.4.2. Beelden in het politieke debat	17
3.4.3. De toon van het politieke debat.....	19
3.5. Samenvatting en conclusies	22
4. Identiteit en stigmatisering.....	23
4.1 Inleiding	23
4.2. Wat is identiteit	23
4.2.1. Definities in de literatuur.....	24
4.2.2. De sociale identiteitstheorie	25
4.2.3. Sociale identiteitstheorie en zelf-categorisering	26
4.2.3. De sociale identiteit, etniciteit en het individu.....	27
4.3. Het stigmatiseringproces	28
4.3.1. Psychologische gevolgen van een stigma	29
4.4. Reacties op een bedreigde sociale identiteit.....	30
4.4.1. Zwakke groepsbinding	31
4.4.2. Sterke groepsbinding.....	32
4.4.3. Een overzicht van de mogelijke reacties	32
4.5. Samenvatting.....	34
5. Beleving van Identiteit	36
5.1. Inleiding	36
5.2. Onderzoeksopzet.....	36
5.2.1. De data verzameling.....	37
5.3. Bedreiging door context en content	37
5.3.1. Theorie	37
5.3.2. Respondenten over categorisering en stigmatisering.....	39
5.3.3. Voorlopige conclusies	42
5.3.4. Zelf-categorisering	43
5.3.5. Zelf-categorisering als moslim.....	43
5.3.5.1. Islam als zoekplaatje	44
5.3.5.2. Moslims zonder vragen	45
5.3.5.3. Islam als oplossing	46
5.3.6. Zelf-categorisering als Marokkaan en Nederlander.....	47
5.3.7. Conclusies	49
5.4. Bedreiging en commitment.....	50

5.4.1. Theorie en hypotheses	51
5.4.2. Data over de mate van identificatie	52
5.4.2.1. Groepsleden met een zwakke identificatie	52
5.4.3.2. Groepsleden met een sterke identificatie	54
5.5. Samenvatting en conclusies	55
6. Samenvatting en conclusies	57
6.1. Inleiding	57
6.2. Samenvatting	57
6.3. Conclusies in relatie tot de onderzoeksvragen.	58
6.3.1. Algemene conclusies	60
6.4. Maatschappelijk relevantie	61
Literatuuropgave	62

1. Inleiding en probleemstelling

1.1. Inleiding

Voor de laatste jaren is er zeer veel aandacht voor het vraagstuk van identiteit en integratie. Er zijn zorgen. Het lijkt of de afgelopen jaren de spanning tussen meerderheid en minderheden in de Nederlandse samenleving toeneemt en de integratie van de nieuwkomers in de Nederlandse samenleving stagneert. Nieuwkomers vormen kennelijk steeds meer een probleem in de beleving van de ontvangende samenleving. Vanuit de ontvangende samenleving wordt de identiteit van de nieuwkomers meer en meer voorgesteld als een obstakel voor integratie. Het debat wordt in harde termen gevoerd en er is sprake van harde oordelen over de identiteit van migranten, vooral over de groep die in beleids- en onderzoekstermen 'niet-westerse allochtonen' wordt genoemd. Van die categorie staan vooral de Marokkanen in de schijnwerpers.

Het vraagstuk is overigens niet typisch Nederlands. Het is een onderwerp dat (minimaal) in alle Europese landen waar de laatste decennia immigratie heeft plaatsgevonden, aan de orde is. Daarnaast speelt het onderwerp ook een rol in bijvoorbeeld een land als Israël. Het onderwerp is wezenlijk: hoe verhouden de eigen sociale identiteiten van nieuwkomers of minderheden zich tot de mogelijkheid en mate van integratie. Die eigen sociale identiteiten zijn niet slechts iets van de immigranten zelf, iets wat de migranten nou eenmaal hebben. In hun nieuwe situatie zullen ook zij soms ongewild, vaak onbewust, nieuwe betekenissen aan hun sociale identiteiten geven. Als de spanningen tussen meerderheid en minderheden toenemen is de ontvangende samenleving echter snel geneigd te denken; "zo zijn ze!" Daarmee creëert ook de ontvangende samenleving zijn eigen beelden van de nieuwkomers, geeft daaraan betekenissen en categoriseert de minderheden.

Hoewel het onderwerp dus niet alleen in Nederland speelt, beperk ik mij in mijn onderzoek wel tot Nederland. Uiteraard in eerste aanleg om praktische redenen. Maar ook omdat ieder land een eigen geschiedenis kent als het gaat om de komst van migranten en het debat over dit onderwerp.

1.2 Probleemstelling

Over de verhouding tussen sociale identiteiten en integratie ontwikkelt de Nederlandse samenleving de laatste jaren steeds stilliger opvattingen. Deze opvattingen worden in het maatschappelijke debat, in de media maar ook in het parlement, op een harde en directe manier verwoord. De opvatting tendeert veelal in de richting dat de sociaal-culturele identiteit van groepen nieuwkomers oorzaak is van hun blijvende achterstelling in de Nederlandse samenleving. Een sterke schijnwerper staat dus gericht op de identiteit van nieuwkomers en minderheidsgroepen. In mijn onderzoek wil ik me vooral richten op de Nederlandse Marokkanen van de tweede generatie.

De vraag die ik me heb gesteld is wat de verharding, die sinds een aantal jaren is opgetreden in het politieke en maatschappelijke debat, betekent voor de sociale identiteitsvorming onder de tweede generatie Marokkanen.

Religie, nationaliteit en etnische afkomst zijn belangrijke sociale identiteiten. Wat gebeurt er met deze relatief jonge mensen die worden geconfronteerd met negatieve oordelen over deze centrale elementen van hun eigen identiteit? Wat betekent het voor hun zelfbeeld en functioneren, nu en in de toekomst, in Nederland?

Deze vraagstelling levert de volgende onderzoeksvragen op.

1. Hoe ervaren en interpreteren Marokkanen van de tweede generatie het maatschappelijke debat over de islam en de Marokkaanse cultuur? Vinden zij zelf dat het debat is verhard? Voelen ze zich gestigmatiseerd door het debat?
2. Als zij het debat als stigmatiserend ervaren, op welke onderdelen van hun sociale identiteit voelen zij zich dan gestigmatiseerd? Hoe categoriseren zij zichzelf?
3. Hoe reageren ze op dat stigma? Wat zijn de gevolgen voor de Marokkaanse sociale identiteit, de Nederlandse sociale identiteit en de islamitische sociale identiteit?
4. Leidt stigmatisering tot een zwakkere of een sterkere identificatie met hun sociale identiteiten? Leidt het tot afstand nemen van hun sociale identiteiten of leidt het tot een grotere gehechtheid aan die sociale identiteiten en verbondenheid met de eigen sociale groep?

.

2. Onderzoeksopzet ‘Sociale Identiteiten van Marokkaanse Nederlanders’.

2.1 De onderzoeksgroep

De keuze voor de groep Marokkanen komt voort uit het gegeven dat vooral de Marokkaanse bevolkingsgroep in Nederland wordt gezien als de meest achterblijvende groep op allerlei belangrijke maatschappelijke terreinen; onderwijsresultaten, huisvesting, arbeidsmarkt. Daarnaast wordt juist deze groep geassocieerd met overlast veroorzakende allochtone jongens. Er wordt veel geschreven over deze groep, vaak in negatieve zin en soms in positieve of verdedigende zin. Op incidentele basis komen ze daarin ook zelf aan het woord. De groep bevindt zich in of is afkomstig uit een maatschappelijke achterstandssituatie. CBS onderzoek laat zien dat deze groep nog steeds laaggeschoold is. ‘Vergeleken met autochtonen is de participatie in het hoger onderwijs van niet westerse allochtonen ruim twee keer zo laag’. (CBS,2003, 65). Het opleidingsniveau van Marokkanen blijft nog steeds achter, vergeleken met autochtonen en andere, qua beleidsindeling, niet westerse allochtonen. Het CBS meldt dat in 1999 12% van de schoolgaande Marokkanen deelneemt aan HAVO/VWO. In het schooljaar 2001/2002 studeert 8% van de schoolgaande Marokkanen aan een HBO opleiding. De tendens onder Marokkanen is om vooral voor de hoogste opleiding te gaan. Marokkaanse jongeren die naar het VWO gaan stromen dan ook, eveneens volgens CBS cijfers, voor 90% door naar het WO. In het studiejaar 2001/2002 volgt echter slechts 3% van de Marokkanen een universitaire opleiding.(CBS,2003,67/68).

Ik vind het van belang om de groep zelf aan het woord te laten over het onderwerp sociale identiteit. Daarom heb ik gekozen voor een kwalitatief onderzoek. De specifieke groep Marokkanen die ik in dit onderzoek intensief heb willen bevragen over hun eigen ervaringen en opvattingen met betrekking tot identiteit en integratie is de groep die wordt aangeduid met ‘tweede generatie’. Zij zijn in Nederland geboren of op zodanig jonge leeftijd naar Nederland gekomen dat zij het Nederlandse onderwijssysteem (bijna) geheel hebben doorlopen. Van deze tweede generatie heb ik gekozen voor de leeftijdscategorie van 18 tot 30 jarigen. De jongste leden van deze leeftijdscategorie zijn, zeker als zij een hoger onderwijstraject doorlopen, nog schoolgaand of studierend. De oudste leden van deze categorie zijn ondertussen allemaal beschikbaar voor de arbeidsmarkt. Zij spreken de Nederlandse taal en zijn, naar de ervaring met deze leeftijdsgroep mij heeft geleerd, tegelijkertijd oud genoeg om, terugkijkend, eventueel verschillende perioden in de sociale werkelijkheid met betrekking tot het vraagstuk van identiteit en integratie te kunnen onderscheiden.

2.2 De opzet van dit onderzoeksverslag

Zoals hierboven gesteld, gaat het om een kwalitatief onderzoek. Centraal staan daarin de interviews met leden van de doelgroep. In dit onderzoeksverslag zal echter eerst een deel van de sociale werkelijkheid van buitenaf worden beschreven door een compacte beschrijving van het recente Nederlandse debat over

Marokkanen en de islam. Daarbij wordt zowel een kort overzicht gegeven van het beleid door de jaren heen als een korte schets gemaakt van het klimaat waarin het huidige maatschappelijke debat over dit onderwerp plaatsvindt. Daarna wordt aandacht besteed aan relevante theorievorming ten aanzien van het onderwerp. Daarbij gaat het om stigmatiseringtheorieën, theorieën over etniciteit en etnische identificatie, en theorieën over sociale identiteit en sociale identiteitsvorming. Deze theorieën zullen in het onderzoek fungeren als een sociologisch zoeklicht op de in de gesprekken verzamelde data. Daarna worden de onderzoeksvragen beantwoord met behulp van de data uit de interviews. Tot slot worden de bevindingen samengevat en worden conclusies getrokken.

2.3 Verantwoording van een ‘witte’ onderzoeker

Het verwijt ligt voor de hand dat je als ‘witte’ Nederlander nooit zult kunnen begrijpen wat er werkelijk speelt bij ‘de’ Marokkanen. Dus, je schrijft uiteindelijk toch maar weer op wat jezelf, vanuit je eigen kaders, interpreteert. Je weet niet hoe het voelt om bijvoorbeeld gediscrimineerd te worden of te moeten leven met of tussen twee culturen. Hoe kun je dan hun respons op de juiste waarde schatten? Uiteraard kun je geen ‘weet’ hebben van de ervaringen van de Marokkanen. Je hebt zelf die ervaringen niet. In de onderzochte groep verschillen de ervaringen waarschijnlijk ook van persoon tot persoon, naar gelang situatie en tijdstip waarop men ze ervaart. De sociaalpsycholoog en antropoloog Verkuyten stelt echter dat het hebben van een ervaring niet hetzelfde is als het ‘kennen’ van de ervaring. ‘Weten’ is het beschrijven en verklaren van de betekenis van een ervaring of een gebeurtenis in een interpretatie achteraf. De ervaring en een interpretatie wordt in eerste instantie aangeleverd door de betrokkene zelf. Daarna is het de bedoeling dat de onderzoeker via afstand, reflectie en systematisering, kennis ontwikkelt. (Verkuyten, 1999,14-15). Dat neemt niet weg dat de onderzoeker, zeker als het gaat om vragen van identiteit, een zeer open, onbevangen en gevoelige houding dient in te nemen en zich dient te verdiepen in de wereld van de objecten van onderzoek. Ik heb dit vooral gedaan door het lezen van literatuur van Marokkaans-Nederlandse schrijvers en door het lezen van door Marokkanen geschreven verslagen van door Marokkaanse jongeren zelf georganiseerde congressen en activiteiten. Dan nog blijft, zo signaleert Verkuyten, zeker als het gaat om identiteit, het gevaar bestaan dat je als onderzoeker je kennis verwerft vanuit een bepaald perspectief of een bepaald betekenisstelsel. Als je perspectief als onderzoeker sterk verschilt van die van de onderzochten zou wat jij over hen opschrijft voor hen wel eens onherkenbaar kunnen zijn omdat er dan geen recht wordt gedaan aan hun kijk op de sociale werkelijkheid. Ik denk dat het goed is dat Verkuyten hier nadrukkelijk op wijst. De groep die hier wordt onderzocht is echter al jarenlang aanwezig in de Nederlandse samenleving en heeft het Nederlandse onderwijssysteem doorlopen. Rekening houdend met de waarschuwing van Verkuyten ga ik er dus vanuit dat er waarschijnlijk geen sprake zal zijn van totaal verschillende betekenisstelsels. De waarschuwing dwingt je echter wel om vooral door te vragen in het interview en niet te snel te denken dat je wel begrijpt wat de ander bedoelt.

2.5. Verloop van het onderzoek

Het bleek niet gemakkelijk om voldoende mensen te vinden die bereid waren mee te werken aan een interview. Mijn doelstelling was om 20 mensen een interview af te nemen. Het werden er uiteindelijk veertien en één informant. De informant houdt zich bezig met buurt- en jongerenwerk maar viel zelf qua leeftijd buiten de te interviewen categorie. Ik hoopte via een aantal ingangen een sneeuwbal effect te bewerkstelligen. Dat is slechts eenmaal gelukt en die sneeuwbal hield er na twee vervolginterviews mee op. In alle andere situaties is het niet gelukt, enkele toezeggingen ten spijt. Een aantal geïnterviewden wees op de groep jonge Marokkanen die als gevolg van de (wereldwijde) situatie radicaliseren. Pogingen om leden van deze groep te bereiken zijn niet gelukt.

De geïnterviewden wonen verspreid door het land, zowel in de grote steden als in kleinere plaatsen, vijf van de geïnterviewden waren vrouwen. De leeftijden varieerden van 18 tot 30 jaar. Het merendeel was goed opgeleid (MBO tot universitair) of was nog bezig met een opleiding (HAVO en universiteit). In de groep geïnterviewden waren dus geen 'drop-outs', mensen die geen opleiding hebben afgemaakt, betrokken. De informant legde een relatie tussen (een deel van) de 'drop-outs' en de radicaliserende groep. In het onderzoek zijn geen radicaliserende drop-outs betrokken noch Marokkaanse jongeren met alleen een vmbo opleiding. Deze laatste laagopgeleide groep is nog steeds de grootste groep, ook onder de tweede generatie Marokkanen in Nederland. Dit onderzoek geeft dus een beeld van de sociale identiteiten en de veranderingen daarin van de groep tweede generatie Marokkaanse Nederlanders met een bovengemiddelde opleiding. De onderzochte groep heeft binnen de Marokkaanse gemeenschap daarmee een hogere status dan de laagopgeleide jongeren en de drop-outs. Stigmatisering richt zich echter op de groep als geheel en wordt uitgevoerd door de meerderheid van de dominante groep, ongeacht opleiding en maatschappelijke status. Verwacht mag worden dat de ervaringen van de respondenten op dit punt representatief zijn voor de gehele Marokkaans Nederlandse gemeenschap. De hogere status binnen de eigen gemeenschap kan, als de sociale identiteit wordt bedreigd, theoretisch leiden tot het nemen van een grotere afstand van de groep en tot andere gedragsalternatieven. Op dit punt is het onderzoek niet representatief voor de gehele Nederlands Marokkaanse tweede generatie. Toch kan gesteld worden dat uit de reacties van deze hoger opgeleide groep meer afgeleid kan worden over reacties in de lager opgeleide groep dan in een omgekeerde situaties het geval zou zijn.

Alle geciteerde opmerkingen van de geïnterviewden zijn voorzien van een bij de persoon behorende code. 02, 03, 04, 012 en 014 zijn vrouw. 01, 02, 03, 06, 09 en 012 zijn universitair opgeleid of volgen een universitaire opleiding. 010, 011, 013 en 014 hebben of volgen een opleiding op HBO niveau. 04, 05 en 07 hebben een opleiding op MBO niveau. 08 volgt de HAVO.

Het afnemen van de interviews was een inspirerende ervaring. De respondenten waren alle bereid om zeer open te praten over hun ervaringen en ideeën met betrekking tot henzelf, mede-Marokkanen en mede-Nederlanders. Ze boden me daarmee veel gegevens en inzichten over de manier waarop zij zichzelf en de anderen zien en verstaan, kortom, in hun sociale identiteiten.

3. Het Nederlandse debat met betrekking tot migranten

3.1 Inleiding

Waarom een hoofdstuk over het Nederlandse debat met betrekking tot immigranten? In de interviews met respondenten bleek dat de opstelling en publieke uitspraken van politici, columnisten en beleidsmakers een belangrijke bron van ergernis voor hen vormt. Het politieke en maatschappelijke debat levert de beeldvorming waarmee de onderzochte groep dagelijks te maken heeft. Tevens werd opgemerkt dat er juist ook op dat punt veel is veranderd in de afgelopen jaren. Het maatschappelijke en politieke debat vormt dus een belangrijke context voor de sociale identiteiten, de zelfbeleving en het zelfverstaan van Marokkanen. Dat het maatschappelijke debat van invloed is op de beleving van groepen wordt ook onderstreept door de antropoloog Baumann. Hij stelt dat in de moderne westerse natie-staat de regerende elite, de alomvattende media en de dominante civiele cultuur, de kansen van mensen, van meerderheden en minderheden, bepalen. Deze machten bepalen de criteria waarmee mensen en groepen worden ingedeeld. De moderne westerse staat is daarbij een mengeling van rationaliteit, zich beroepend op doelmatigheid en efficiency, en romantiek, zich uitend in de gedachte dat een etniciteit (het volk) de staat (het land) heeft opgebouwd. (Baumann, 1999, 18). De dominante cultuur speelt dus een belangrijke rol in de sociale identiteitsvorming van minderheden.

Het maatschappelijke debat in Nederland is pas laat gestart. Vanaf de komst van de gastarbeiders in de jaren '60 tot aan het begin van de jaren '90 heeft zich vooral een vrij technisch beleidsdebat onder politici afgespeeld. Opmerkingen en reacties vanuit de samenleving op de groei van de aantallen minderheden werden ofwel geschaard in de categorie racisme ofwel waren zodanig politiek correct dat ze geen vervolg kregen. Vanaf de jaren '90 wordt het technische beleidsdebat zeer gekritiseerd. Deze kritiek speelt een rol in de aard van het maatschappelijke debat dat vanaf dat moment is gestart. Beelden die een rol speelden in het technische beleidsdebat spelen nu opnieuw een rol in het politieke debat. Daarom wordt in dit hoofdstuk eerst op compacte wijze aandacht gegeven aan het technische beleidsdebat en daarna aan het maatschappelijke debat.

3.2 Het technische beleidsdebat

De periode van het technische beleidsdebat is de periode waarin in de Tweede Kamer de beleidsdiscussie alleen plaatsvindt op basis van door de regering voorgenomen beleid. Dat beleid richt zich vooral op de problemen van migrantengroepen zelf. Het zoekt, naar aanleiding van telkens bijgestelde of onduidelijke verwachting ten aanzien van de aard en duur van het verblijf van grote groepen niet-Nederlanders, naar praktische en zakelijke oplossingen voor problemen van juridische, demografische, economische en culturele aard die deze minderheden ervaren. De opvatting die voor de jaren '70 heerste dat 'het reeds dichtbevolkte Nederland geen immigratieland was of kon worden'. (ACOM onderzoeksrapport 1979,21) veranderde vanaf 1976 in het besef 'dat rekening moest worden gehouden met (zeer) langdurige vestiging in Nederland van het

overgrote deel der etnische minderheden, als gevolg van het feit dat uitstel van terugkeer in vele gevallen tot afstel kan leiden'. (ACOM onderzoeksrapport, 1979,23). Ook in dit onderzoeksrapport, dat wordt opgesteld ten behoeve van het Ministerie van CRM vanwege de bovenstaande constatering, gaat de aandacht vooral uit naar de vraag wat dit gegeven betekent voor de positie van de economisch zwakke en achtergestelde minderheden. Grootschalige migratie is echter niet alleen een probleem van immigranten maar ook van de ontvangende samenleving. Een reeks kabinetten heeft daarvoor, vanaf de komst van de gastarbeiders tot in de jaren '90 van de vorige eeuw, nauwelijks oog gehad. Deze omissie is als een 'boomerang' teruggeslagen op het Nederlandse politieke en maatschappelijke debat. Tegelijkertijd zijn in het huidige politiek maatschappelijke debat beelden van minderheden terug te vinden die zijn gevormd onder invloed van het technische beleidsdebat.

3.3. Onderzoeksbronnen

In januari 2004 presenteert de Commissie Blok het rapport 'Bruggen bouwen', het eindresultaat van het parlementaire onderzoek naar het integratiebeleid in Nederland van de afgelopen dertig jaar. Het parlementair onderzoek vond plaats op basis van de motie Marijnissen (19 september 2002). Die motie vroeg om onderzoek van het integratiebeleid, er van uitgaande dat het integratiebeleid tot nu toe onvoldoende geslaagd is.

De onderzoekscommissie, naar zijn voorzitter de commissie Blok genoemd, liet een bronnenonderzoek doen door het Verwey-Jonker Instituut. Dit instituut deelde de te onderzoeken beleidsperiode (1970 tot 2003) op in drie delen te weten de periode van categoriaal beleid van 1970 tot 1980, de periode van minderhedenbeleid van 1980 tot 1990 en de periode van integratie beleid vanaf 1990. Elke periode beslaat grofweg 10 jaar.

Het bronnenonderzoek van Verwey-Jonker is in verband met dit onderzoek interessant om twee redenen. Het beschrijft het technische beleidsdebat en de beelden die dat oplevert en het geeft helder aan waar en hoe de periode van het technische beleid omslaat in het politieke en maatschappelijke debat. Deze omslag heeft veel emoties losgemaakt in Nederland. Emoties waar de onderzochte groep de gevolgen van ondervindt.

Via krantenknipsels en het Internet heb ik relevante bijdragen gevonden die een beeld geven van of een oordeel geven over de aard van het maatschappelijke debat.

3.3.1. Categorieaal beleid

De aandacht gaat in de periode van het categoriale beleid (1970-1980) vooral uit naar 'het behoud van de eigen identiteit' van de gastarbeiders. Vanwege de zeer overspannen arbeidsmarkt, worden arbeidsmigranten uit de landen rond de Middellandse Zee geworven voor laaggekwalificeerde, industriële arbeid. De buitenlandse werknemers worden in het beleid uitsluitend als een economische categorie gepresenteerd. Zo wordt in de nota Buitenlandse Werknemers van 1970 het centrale uitgangspunt van beleid als volgt verwoord: 'De bestaande en de te verwachten noodzaak voor de Nederlandse economie tot tewerkstelling van buitenlandse werknemers, waarbij het beleid er op gericht is om het aantal naar Nederland komende buitenlanders zoveel mogelijk in evenwicht te brengen met de eisen die de arbeidsmarkt stelt' (Verwey-Jonker 2003, 22). Hun identiteit is

daarmee voor Nederlanders en het Nederlandse beleid vastgesteld, het gaat om tijdelijke werknemer op een laag, ongeschoold niveau en om buitenlanders. Op de maatschappelijke terreinen buiten het eigenlijke domein (het werk), mag slechts sprake zijn van marginale inpassing. Het beleid richt zich daarom nadrukkelijk op het behoud van de eigen identiteit en het instandhouden van de groepsbindingen onder de gastarbeiders. Dat gaat zover dat in 1976 rijkssteun wordt gegeven voor de bouw van een moskee in Almelo. Voor deze gastarbeiders, de vaders van de huidige tweede generatie Marokkanen, is het overheidsbeleid gericht op de tijdelijkheid van hun verblijf.

Op de maatschappelijke spanningen die in die periode in de grote steden en de oude arbeiderswijken van industriesteden ontstaan, met als hoogtepunt de rellen in de Afrikaanderwijk in Rotterdam in 1972, wordt op een 'technische' manier gereageerd. Het beleid, gericht op het behoud van eigen identiteit en cultuur en het versterken van de etnische groepsvorming, wordt niet kritisch op zijn effecten bekeken. Besloten wordt slechts om de Nederlandse bevolking beter voor te lichten. Daarnaast wordt bij degenen die in een directe spanningverhouding tot de gastarbeiders staan, vooral de zwakkere groepen in de industriesteden en de grote steden en de klasse van ongeschoolde arbeiders, benadrukt dat er een gedeeld belang bestaat.

3.3.2. Minderhedenbeleid

Vanaf het begin van de jaren '80 wordt een minderhedenbeleid gevoerd. De overheid is er min of meer van doordrongen geraakt dat de tijdelijkheid van de gastarbeiders is omgezet in een blijvende aanwezigheid, niet alleen van de werknemers maar ook van hun gezinnen. Gastarbeiders en hun gezinnen worden nu minderheden genoemd. Deze zogenaamde minderheden, waarop het beleid zich nu gaat richten, zijn dus groepen allochtonen, die hun 'cultureel anders-zijn' met een lage maatschappelijke status combineren. Er ontwikkelt zich een samenleving waarin etnische en sociaal-economische scheidslijnen samenvallen. Allochtoon zijn betekent 'anders' zijn, laaggeschoold zijn, een gebrek aan kansen en achterstand. Het beleid gaat er vanuit dat de migranten zich vooral als groep moeten emanciperen. Doel van het beleid is bestrijding van maatschappelijke achterstand en het bieden van ruimte voor de ontwikkeling van eigen cultuur, religie en taal. (Verwey-Jonker, 2003,29). Het beleid is een mix van enerzijds versterking van de (individuele) rechtspositie, deels op het terrein van de arbeidsmarkt, maar ook door invoering in 1985 van het migrantenstemrecht op gemeentelijk niveau, en anderzijds nadruk op groepsrechten, op integratie, emancipatie en versterking van de arbeidsmarktpositie via versterking van de binding van de groep. Allochtonen vormen een 'zorgcategorie' voor de overheid. Tussen individuele ontwikkeling en ontplooiing van de groep bestaat echter een natuurlijke spanning. De politicoloog Stuurman schrijft daarover in zijn studie over de verzuiling in Nederland, 'dat de emancipatie van confessionele arbeiders en vrouwen sterk door de verzuiling is afgeremd'. In de verzuiling stond de ontplooiing, of emancipatie, van een bevolkingsgroep als geheel centraal. 'De arbeiders werden belemmerd in hun strijd voor sociale en politieke zelfstandigheid en de vrouwen werden in hun 'natuurlijke' rol van moeder (of non) bevestigd. Arbeiders en vrouwen werden 'opgevoed' in afhankelijkheid en gehoorzaamheid aan het van god gegeven gezag van kerk en staat'. (Stuurman, 1983, 72/73).

Er zijn duidelijke verzuilingstendensen aanwezig in het minderhedenbeleid. Op het punt van de identiteitsbeleving moeten minderheden evenveel kans hebben als andere identiteitsgroepen. (Verwey-Jonker, 2003,33). Als er hier sprake is van identiteit wordt religie bedoeld. Jarenlang wordt het woord identiteit in Nederland vooral gebruikt in relatie tot het (christelijk) onderwijs, het 'identiteitsgebonden' onderwijs. Etnische groepen kunnen vanaf nu op deze basis financiële steun krijgen voor de ontwikkeling of instandhouding van eigen islamitische identiteitsorganisaties (zoals scholen, welzijnsinstellingen, media, enzovoorts), gelijkwaardig aan de steun die andere identiteitsgroepen in de Nederlandse samenleving daarvoor ontvangen. Het nog steeds verzuild functionerende systeem op het terrein van onderwijs, media en welzijnsinstellingen wordt daarmee ook open gesteld voor de nieuwe minderheidsgroepen. Het minderhedenbeleid van de tachtiger jaren is daarmee in wezen een beleid dat voortborduurt op de maatschappelijke verzuiling van de 19de en 20ste eeuw. Echter, het krijgt zijn kans in een tijd waarin het verzuilde gedachtegoed inhoudelijk nauwelijks meer bestaat, omdat de samenleving, en daarmee ook de uitgangspunten van het overheidsbeleid, zeer geïndividualiseerd is. Het vormt daarom een anachronisme. Daarbij komt dat de oorspronkelijke verzuiling plaatsvond in een raciaal en etnisch homogene, zich democratiserende samenleving. Vooral bij het CDA leeft de verzuilingsgedachte echter sterk.

3.3.3. Het integratiebeleid

In de jaren '90 verandert het minderhedenbeleid in integratiebeleid. Deze beleidsverandering wordt geïnspireerd door de blijvende achterstand en de hoge werkloosheidscijfers onder allochtonen. Allochtonen zijn nu vooral langdurig werklozen en uitkeringsgerechtigden. Het integratiebeleid richt zich meer op het individu en zijn participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Vanaf het midden van de jaren '90 wordt ook een 'burgerschapbeleid' ontwikkeld, gekenmerkt door een nadruk op de individuele burger met zijn eigen verantwoordelijkheid, rechten en plichten. Er wordt afstand gedaan van een groepsgerichte benadering van allochtonen als een zorgcategorie voor de overheid, en gekozen voor maatwerk. Het recht op zorg wordt een plicht tot individuele zelfverantwoordelijkheid. De nadruk wordt gelegd op werken als instrument tot het ingroeien in de maatschappij en het bevorderen van inter-etnische contacten. 'Alleen wie voldoende Nederlands spreekt, wie een voldoende beroepsgerichte scholing heeft gekregen, wie heeft geleerd zich staande te houden in een vrij harde en competitieve samenleving, kan met behoud van eigen identiteit voluit participeren'. (Verwey-Jonker,2003, 40). Het behoud van de eigen identiteit is een annex geworden bij de eis tot integratie.

In de late jaren '90 treedt langzaam een verschuiving van perspectief op in het debat onder politici. Het perspectief verschuift van de sociaal-economische achterstanden naar de sociaal-culturele verschillen. De politiek plaatst sindsdien meer vragen bij de waarden en normen van migranten (Verwey-Jonker, 2003,179). In het debat speelt cultuur, in de vorm van de 'moslimidentiteit', en de culturele afstand die dat al dan niet veroorzaakt, een belangrijke rol. In die discussie blijft het CDA in eerste instantie nog vasthouden aan het belang van zelforganisaties en emancipatie in eigen kring.

3.4. De omslag naar het politieke debat

In de jaren '90 beperkt het debat over allochtonen zich niet meer tot het parlement maar vindt het in toenemende mate daarbuiten en via de media plaats. De maatschappelijke discussie is geen technische beleidsdiscussie. Het is een politieke discussie over de betekenis van migranten en immigratie als zodanig voor de toekomst van de Nederlandse samenleving als geheel. In dit debat worden op meer of minder indringende wijze de problemen in relatie tot integratie benoemd en wordt de politiek verweten een beleid van 'pappen en nathouden' aan te hangen. Ook Fortuyn is sinds het midden van de jaren '90 bezig met het benoemen van de integratieproblemen en het mobiliseren van weerstand 'van gewone Nederlanders' tegen het bestaande beleid. Het is een reactie op het overheidsbeleid dat geen oplossing zoekt voor de toenemende maatschappelijke spanningen. Dit beleid levert Fortuyn de munitie voor zijn aanval op de gevestigde politiek. 'De vertechnocratisering van de politieke boodschap leidt onvermijdelijk tot concentratie op het haalbare en niet meer op het denkbare en daardoor op het politieke midden, hetgeen nog iets anders is dan op het maatschappelijke midden. Het gaat niet meer om wat maatschappelijk haalbaar is, maar om wat onder de Haagse kaasstolp van de politieke partijen, en niet te vergeten de rijksbureaucratie, haalbaar is. De maatschappelijke werkelijkheid dringt door deze kaasstolp slechts sterk gefilterd en veelal zwaar misvormd door'. (Fortuyn, 1997, 29). Fortuyn vormt een belangrijke katalysator voor de omslag in de aard van het debat onder politici. Het rapport van Verwey-Jonker geeft zijdelings aan het met de kritiek van Fortuyn en anderen, die zich al eerder op dit punt uitlieten, eens te zijn. 'Niettegenstaande het feit dat de samenleving als geheel vaak (mede) als doelgroep van het integratiebeleid werd omschreven, ging dat beleid veelal over de vraag hoe de positie van migranten kon worden verbeterd; veel minder over door autochtonen ervaren problemen en kwesties van samenleven van verschillende groepen onder soms moeilijke omstandigheden' (Verwey-Jonker, 2003, 178). Tegelijkertijd wordt er echter ook op gewezen dat de indruk die in de samenleving is ontstaan en die vooral door de politieke beweging van Fortuyn werd gestimuleerd, namelijk dat 'de integratie van minderheden überhaupt geen politiek issue is geweest en dus onvoldoende aandacht heeft gekregen', ook niet strookt met de werkelijkheid. (Verwey-Jonker, 2003, 174). In het bronnenonderzoek van Verwey-Jonker wordt het 'Schefferdebat' dat de Tweede Kamer in april 2000 voert, als het moment gezien waarop het technische beleidsdebat verandert in een politiek debat. Daarmee sluit het debat tussen politieke partijen aan bij het debat dat in de samenleving al wordt gevoerd. Het 'Schefferdebat' verwijst naar een in januari 2000 in de NRC verschenen spraakmakend artikel van de publicist Scheffer, getiteld 'Het Multiculturele Drama'. Scheffer betoogt daarin dat de integratie is mislukt. In dit debat wijzigt het CDA zijn positie op het punt van de zelforganisaties. Fractie leider De Hoop Scheffer sluit zich aan bij het betoog van publicist Paul Scheffer. Het CDA is nu van mening dat de grote culturele afstand tussen moslims en de Nederlandse samenleving de oorzaak vormt van hun achterstandssituatie; het kritiseert die culturele afstand, constateert dat de gerichtheid op zelforganisatie de integratie niet heeft bevorderd en pleit voor het veranderen van de eigen cultuur van minderheden. De PVDA en de VVD blijven in dat debat nog vasthouden aan sociaal-economische factoren als redenen voor achterstand. De VVD pleit er echter wel voor dat de overheid 'islamitische groepen' actief de Nederlandse normen en waarden bijbrengt. Het is met het CDA van mening dat zelforganisatie

de culturele afstand naar de Nederlandse samenleving bevordert. (Verwey-Jonker, 2003,52,53).

3.4.1 De inhoud van het politieke debat.

Het bovengenoemde artikel in de NRC van de hand van Scheffer kritiseert enerzijds de Nederlandse politiek en samenleving die het over hun kant laten gaan dat grote groepen allochtonen blijvend in een achterstandsituatie verkeren. Hij kritiseert de politiek ook omdat deze denkt dat het integratieprobleem zich vanzelf zal oplossen.

‘Velen leven met het misverstand dat de integratie van de etnische minderheden ongeveer hetzelfde verloop zal hebben als de vreedzame verzoening van religieuze groepen in Nederland. Net als voorheen is het een kwestie van schikken, plooiën, afkopen, onderhandelen en geheimhouding. Daarin openbaart zich vooral een grenzeloos geloof in elites. Succesvolle migranten maken het voor hun ‘achterban’ gemakkelijker om zich te vereenzelvigen met de Nederlandse samenleving, zo luidt de onuitgesproken verwachting. Kortom, velen denken dat de regels en gebruiken van de pacificatie-democratie ook de nieuwe verdeeldheid kunnen temperen.’

Ondanks deze kritiek op de verzuilingsaanpak, waarmee de Nederlandse politiek op het probleem reageert, ligt voor Scheffer de oorzaak van het mislukken van de integratie in de grote culturele afstand tussen de minderheden en de Nederlandse samenleving. De minderheden die achterblijven zijn moslims. Scheffer spreekt in zijn artikel uit er geen geloof aan te hechten dat een door de islam geïnspireerde cultuur kan veranderen en zich kan aanpassen aan de cultuur van een liberale samenleving. ‘Waar het vooral om gaat, is dat de scheiding van staat en kerk niet werkelijk is aanvaard in islamitische kring’. Dit is zijn wezenlijke analyse van de sociaal-economische achterstand en het gebrek aan integratie. Daarnaast benoemt hij in het artikel diverse elementen die in de loop van de jaren ‘90 al eerder publiekelijk werden benoemd. De antropoloog Sunier vat deze in 2000 in een lezing voor de universiteit van Gent als volgt samen.

De maatschappelijke positie van allochtonen. Het gaat dan vaak over schooluitval, taalachterstand, hoge werkloosheid en criminaliteit van met name Marokkaanse jongeren. Soms gaat het over oriëntatie op Nederland. Mislukte integratie lijkt dan gelijk te worden gesteld met een geringe oriëntatie op Nederland en een sterke verbondenheid met het land van herkomst. Verondersteld wordt dat bepaalde groepen migranten door afwijkende waarden en normen, maar vooral door sterke familiale banden in de landen van herkomst, **zich weinig aan de Nederlandse samenleving gelegen laten liggen en zich daar vanaf keren.** We hebben volgens die opvatting te maken met een categorie personen die niet wenst deel te nemen aan het maatschappelijke verkeer.

In verreweg de meeste gevallen echter wordt een gebrek aan integratie gekoppeld aan het bestaan van cultuurverschillen. Sommige migranten zouden **waarden aanhangen die niet passen in ‘onze’ liberale westerse samenleving.** Vaak wordt dan verwezen naar de positie van vrouwen. (Sunier, 2000)

Scheffer staat dus niet alleen in zijn visie. Zoals we zagen sluit ook CDA-fractieleider De Hoop Scheffer zich bij hem aan en eerder, in 1991, tijdens een toespraak voor de liberale internationale, spreekt ook VVD-leider Frits Bolkenstein zich al in dezelfde termen uit. De toon van het debat wordt echter wel

steeds harder en het debat neemt aan belang toe omdat meer mensen er aan deelnemen. Het wordt een populair debat met alle kwalijke vormen van oppervlakkigheid en generalisatie die daar ook mee samenhangen. 'Hoewel het lijkt alsof de toon van de discussie indringender is en er meer mensen aan deelnemen, is er voor het overige niets nieuws onder de zon' zo stelt Sunier. 'Ook naar aanleiding van eerdere publicaties vond een heftig debat plaats en steeds was de boodschap dezelfde: 'het beleid van pappen en nathouden en de lankmoedige houding van overheid en samenleving jegens cultuurverschillen heeft tot nu toe niet geleid tot een wezenlijke positieverbetering van allochtonen'. In wezen komen die verhalen op hetzelfde neer: bij ongewijzigd beleid dreigt de integratie van migranten te mislukken. Sunier wijst erop dat de positie van vrouwen, een aantal kwalijke situaties als vrouwenbesnijdenis en het onthouden van onderwijs aan meisjes, in het publieke debat in directe relatie met de islam worden gebracht. Juist als het gaat om integratievraagstukken worden de aanhangers van de islam als een probleemgroep gezien. De islam wordt voorgesteld als de cultuur of religie die het verst afstaat van de westerse cultuur. (Sunier, 2000). Moslims, zo wordt dus verondersteld, hebben meer dan andere groepen problemen met het zich voegen in de samenleving en vormen daardoor een probleem voor de samenleving. Hun aanwezigheid leidt tot sociale fricties en ontregelt het 'normale' functioneren van de samenleving.

Hoewel het beleid nu uitgaat van het individu, en religie en cultuur van minderheden als een probleem voor de integratie worden gezien, wordt er tegelijkertijd een beleid gevoerd dat zich richt op het allochtone middenveld. 'Paradoxaal genoeg wordt de maatschappelijke en politieke rol van allochtone organisaties de laatste jaren echter eerder groter dan kleiner. Enerzijds is sprake van afnemende acceptatie van immigratie en met religie geassocieerde cultuurverschillen bij delen van de autochtone bevolking. Anderzijds moet er steeds vaker met vertegenwoordigers van minderheden worden overlegd om de spanningen binnen de perken te houden. 'De boel bij elkaar houden' noopt tot een 'poldermodel' op het gebied van integratie, waarbij de overheid van allochtonen vergt dat zij uit hun midden aanspreekbare en aansprekende vertegenwoordigers aanwijzen. Dus, ook al blijven de dilemma's rondom de zelforganisaties bestaan en vrezen de politieke partijen anti-integrerende tendensen, tegelijkertijd is het 'allochtone middenveld' een niet meer weg te denken realiteit'. (Verwey-Jonker, 2003,178).

3.4.2. Beelden in het politieke debat

In de discussie in het parlement maar ook in de samenleving, worden diverse factoren genoemd die van belang zijn voor (het mislukken van) integratie van de nieuwe migranten in de Nederlandse samenleving; sociaal-economische factoren, discriminatie, sociale isolatie en culturele afstand. De bijbehorende beelden zijn mede door het overheidsbeleid van de afgelopen dertig jaar gecreëerd. Allochtonen worden gezien als het 'troetelkind' en 'zorgenkindje' van de overheid. Ze worden voorgetrokken boven Nederlanders in achterstandsituaties. Ze zijn slecht opgeleid en slecht aangepast. De toenemende nadruk in de laatste beleidsperiode op het leren van de Nederlandse taal, ook voor oud-komers, met daarbij een verwijzing naar hun arbeidsmarktsituatie, creëert het beeld van uitkeringstrekkers die zich niet willen aanpassen aan de Nederlandse samenleving. Uit dit laatste wordt dan steeds vaker de conclusie getrokken dat minderheden het

daarom aan zichzelf te danken hebben dat ze in een achterstandssituatie verkeren. Deze onaangepastheid, zo gaat de redenering verder, leidt ook tot de problemen van de tweede generatie. Dit laatste beeld heeft zich vooral geconcentreerd op de groep Marokkaanse jongens.

In deze periode komt de nadruk in het maatschappelijke debat ook steeds meer te liggen op het karakter van de islam als een beperkende factor in de integratie en een verklaringsgrond voor de achtergestelde positie van de moslimmigranten. Deze opvatting grijpt terug op het 'Verlichtingsdenken' dat zijn begin vindt in de 18de eeuw. Het Verlichtingsdenken gaat uit van rationaliteit en de gedachte dat progressieve culturele ontwikkeling alleen langs die lijn mogelijk is. Religie, een niet-rationeel gegeven, kan en mag daarom alleen in de privé-sfeer beleefd worden. De seculiere natie-staat is de hoogste vorm van moderne culturele ontwikkeling. In de 19de eeuw is er in dit kader ook veel aandacht voor de islam. De idee vormt zich dat de islam een pre-moderne religie is die haaks op deze culturele vooruitgang en modernisering staat. 'Not so much the age-old controversy between Islam and Christianity is relevant, although it does play a role as a canon for rhetoric, but rather the image of Islam as a pre-modern religion that by definition does not separate between state and religion'. (Sunier, 2003, 1). Dit beeld van de superieure rationele en moderne Westerse staat op basis van een superieure cultuur die een voorwaarde vormt voor iedere modernisering en de pre-moderne, achterlijke, islamitische religie die modernisering tegengaat, speelt opnieuw een rol in de directe ontmoeting tussen de westerse samenlevingen en de islam door de grootschalige migratie van moslims naar de westerse wereld. Sunier wijst er daarbij op dat deze migratie in de tijd samenvalt met de toename van de islam als politieke factor in landen in het Midden-Oosten en Azië. De ontwikkelingen daar en de incidenten die diepe indruk maken in de westerse wereld zoals de Iraanse revolutie, de Rushdie-affaire en de aanslag op de Twin Towers in 2001, hebben de aandacht voor de islam opnieuw, en nu op grote schaal, gewekt. De 'gastarbeiders', Marokkanen en Turken krijgen er een belangrijke nieuwe categorisering bij: moslims. 'At the beginning of the twentieth-first century, religion has largely supplanted national origins and ethnicity as the key boundary marker. (Sunier, 2003,2)

Het dominante beeld van de islam en zijn aanhangers in Nederland is niet erg gunstig voor de betrokkenen. Sunier wijst erop dat er twee vooronderstellingen worden gehanteerd. Hij noemt deze de achterstandsthese en de loyaliteitsthese. Van belang bij de achterstandsthese is het feit dat de meeste moslims als migranten hier zijn gekomen, als migranten met een 'sterk afwijkende cultuur'. Een aanzienlijk deel van deze migranten verkeert in een achterstandspositie. We zoeken en vinden daarom ideologische elementen die de achterstand kunnen 'verklaren' en in zekere zin legitimeren. Daarbij wordt ook - maar niet uitsluitend - gebruik gemaakt van vermeende kenmerken van de islam. De islam wordt voorgesteld als een stelsel van regels en voorschriften die het dagelijks handelen van aanhangers bepaalt en als zodanig een belangrijke hindernis voor volledige participatie kan vormen. Bij dit beeld passen ook andere kenmerken die algemeen geassocieerd worden met achterstand, achterlijkheid en een pre-industriële levenswijze. Dit zijn doorgaans dezelfde kenmerken als die welke in de jaren vijftig centraal stonden in het discours met betrekking tot 'asociale gezinnen'. Die gezinnen kenmerkten zich door patriarchale man-vrouw verhoudingen,

huwelijken die niet zijn gebaseerd op affectie, conflictbeslechting door geweld, gebrekkige opvoeding van en onderwijsondersteuning aan de kinderen, geen ABN spreken, gebrek aan hygiëne, enzovoorts. In het algemeen worden die kenmerken negatief gewaardeerd, ze passen niet bij het ideaalbeeld van de eigen samenleving. Wie zich verdiept in de kenmerken die aan individuele moslims worden toegeschreven zal, volgens Sunier, versteld staan van de talloze parallellen met het discours over 'asociale gezinnen'.

De loyaliteitstheorie gaat er vanuit dat mensen, die zich oriënteren op andere samenlevingen en culturen, niet loyaal naar de Nederlandse samenleving zullen zijn. Dit laatste punt kan er toe leiden dat aan moslims hoge en verantwoordelijke sociale en politieke posities onthouden worden. (Sunier, 2000).

Als het om Marokkanen gaat, speelt in het maatschappelijke debat naast het moslim zijn ook de elementen 'gebrekkige opvoeding en onderwijsondersteuning' een belangrijke rol. Het lijkt erop dat de Marokkaanse gemeenschap op dit moment, meer dan andere allochtone groepen, wordt gezien als een gemeenschap waarvan de jongere generatie en dan vooral de jongens, ontspoord. En ook hier wordt de oorzaak gezocht in de Marokkaanse cultuur. Toenmalig Amsterdams PvdA wethouder Oudkerk liet zich in maart 2002 in een onderonsje met burgemeester Cohen, voor een openstaande microfoon, de term 'kut-Marokkanen' ontvallen. In de landelijke media wordt regelmatig bericht over criminaliteit en overlast van groepen Marokkaanse jongens in plaatsen als Amsterdam en Gouda. In het maatschappelijke debat wordt, onder andere op gezag van cultureel-antropoloog Van Gemert, deze ontsporing van de Marokkaanse jongens geweten aan de etnische en culturele achtergronden van de Marokkanen. Van Gemert stelt in zijn proefschrift dat de verklaring voor het gedrag van Marokkaanse jongens moet worden gezocht in de verhoudingen die in Marokko bestaan tussen de bewoners van het Rifgebergte, waaruit veel van de Marokkaanse gastarbeiders afkomstig zijn, en de Marokkaanse overheid. (Van Gemert, 1998, 13).

Marokkaanse ouders bemoeien zich van oudsher, vanwege deze relatie met de staat, niet met de buitenwereld. In latere publicaties wijst hij ook op het verschil tussen een schuld- en een schaamtecultuur. Marokkanen zouden leven in een schaamtecultuur waarin zij op het rechte pad worden gehouden door correctie van de omgeving en niet door een intern besef van ethisch gedrag. Door het ontbreken van sociale controle in een individualistische samenleving, waarin de schuldcultuur, het persoonlijke gevoel van schuld, het enige correctiemechanisme is, raken juist de Marokkaanse jongens, die op straat opgroeien, op het verkeerde pad. (Van Gemert en Fleischer, 2002, 36). Pels wijst er op dat enerzijds waarden als collectivisme en conformiteit in Marokkaanse gezinnen nog niet veel aan belang hebben ingeboet terwijl toch blijkt dat de invulling van de traditionele familiewaarden inmiddels behoorlijk is veranderd. (Pels, 2003, 21). Omdat Marokkaanse jongens zich vooral bezig houden met vormen van communale criminaliteit, criminaliteit waar individuele burgers direct slachtoffer van worden, en het bezorgen van overlast, ontstaan bij gewone burgers onveiligheidsgevoelens, angst voor en afkeer van deze groep. (Van Gemert 2002, 162). De 'slip of the tongue' van Oudkerk vormt daarvan een illustratie.

3.4.3. De toon van het politieke debat.

Is er sinds het politieke debat in de jaren negentig iets veranderd in de toon van het debat? Het ligt voor de hand dat naarmate men in het debat de 'schuld' voor

de maatschappelijke spanningen en de achterstelling van minderheden zoekt in de cultuur van die minderheden, de leden van die groep van mening zijn dat het maatschappelijke debat verhardt. Alle geïnterviewden zijn inderdaad van mening dat het debat is verhardt. Het gaat hen er niet om dat de Marokkaanse cultuur niet ter discussie mag worden gesteld. Het gaat hen vooral om wat zij zien als een aanval op de islam en de toon waarop dat gebeurt. Zij wijzen dan vooral op de toonzetting en de aard van publieke uitlatingen van politici als Hirs Ali en Geert Wilders, beide VVD Tweede Kamerleden. Daarnaast verzetten sommigen zich tegen het relateren van de problemen van Marokkanen met de islam. Zo stelt een van de geïnterviewden: (01) *“Want voor de WTC aanval en voor Fortuyn werd er ook al gesproken over Marokkanen maar toen werd er gesproken over waar het over moet gaan, bijvoorbeeld over de Marokkaanse gemeenschap: ‘U hebt een criminaliteitspercentage dat drie keer zo hoog is als de autochtonen, hoe komt dat? Marokkaanse gemeenschap, u bent twee en een half keer zo vaak werkloos als de autochtonen, hoe komt dat?’ Dat zijn terechte discussies en dan wil ik ook volop meedoen in de discussie want die is constructief. Maar na Fortuyn en na de aanval op de WTC, is de discussie over de functionele integratie van allochtonen omgedraaid in een discussie over de islam en dat de islam als religie hier niet past en dat kan ik dus niet hebben.”*
“Toen het nog over zulke vragen ging (vragen over Marokkaanse cultuur in relatie tot integratieproblemen, jk) voelde ik me geroepen tot de discussie tafel. Maar hoe kun je met iemand als Wilders van de VVD in discussie gaan over de islam als hij je eerst achterlijk en barbaars en nog een aantal dingen toedicht. Hoe kan je met iemand als Ayaan Hirs Ali in discussie gaan”.

Een aantal respondenten wijst ook op de voorbeeldfunctie die politici in deze hebben. Politici zouden iedere burger in bescherming moeten nemen maar doen dat, naar het beleven van deze groep, niet. Andere Nederlanders vinden in de uitlatingen van de politici een legitimatie om zich dan ook zo uit te laten. Er is niet alleen sprake van boosheid maar ook van angst voor de veranderde toon in het debat.

(012) *“Dat taalgebruik opeens, dat harde taalgebruik, dat opeens normaal werd. Dat heeft me zorgen gebaard. Dat dat moest kunnen. Dat je gewoon mensen kan beledigen en als je dan beledigd wordt en je schiet in de verdediging, dat je er dan tegen moest kunnen want dat is gewoon vrijheid van meningsuiting en bla, bla, bla. Dat soort dingen. Dat vond ik wel heel vervelend”.*

(03) *“Bijvoorbeeld het woord kut Marokkanen dat toen door Oudkerk werd gebruikt. Toen werd gezegd, nee, dat had hij niet mogen zeggen, maar nu zegt heel Nederland het”.*

(02) *“Gewoon ook omdat politici een voorbeeldfunctie hebben en je ziet ook dat mensen gewoon in de samenleving dat natuurlijk oppikken en dat zij ook steeds hardere uitspraken doen, columnisten en gewone mensen”.*

(01) *“Maar we lazten vorige keer een stuk hoe voor de opkomst van Hitler als het ware in propaganda over Joden werd gedacht. Vervang de woorden Joden door moslims en je hebt precies datgene wat er ten tijde van Fortuyn werd gezegd. Niets minder en niets meer. En dat werd beangstigend.”*

(012) *“Dan kreeg je het gevoel dat je blij mocht zijn dat je hier in Nederland mocht wonen. Dat idee kreeg je meer. Jullie mogen blij zijn dat jullie hier zijn. En als jullie je niet aan onze normen en waarden houden dan moeten jullie maar zo snel mogelijk oprotten, zeg maar. Dat kreeg je wel.”*

(013) *“In Nederland is het tenminste naar mijn mening vroeger niet zo geweest. Maar nu, omdat er een aanslag is geweest en iemand heeft geroepen dat de islam een achterlijke cultuur is, en gelijk is alles wat met islam te maken heeft negatief.”*

Het is dus vooral de aanval op de islam en de combinatie die wordt gelegd met de problemen in de Marokkaanse gemeenschap en de Marokkaanse cultuur, die de geïnterviewden boos maakt en een machteloos gevoel bezorgt. Daarin ervaren zij vooral de verharding. Door die verharding en de snelle omslag in het maatschappelijke debat, voelen ze zich ook onzeker en angstig.

De geïnterviewde Marokkanen staan niet alleen in hun mening dat het maatschappelijke debat over integratie is verhard. Ook op het niveau van de columnisten wordt in de afgelopen jaren een verbeterde onderlinge strijd gevoerd over de termen van het integratiedebat. Dat leidt ertoe dat columnist Paul Cliteur aankondigt te zullen capituleren. Hij zal geen columns meer schrijven en uitspreken over vraagstukken van integratie. In zijn columns benadrukte hij in dat verband vooral het 'Verlichtingsdenken'. Sylvain Ephimenco, columnist van Trouw, geeft daarop in een column op 25 maart 2004 zijn visie op het discussieklimaat.

'Het merkwaardige van de ophefmakende zaak Cliteur is de oorlogsretoriek. De publicist Paul Cliteur voelt zich omsingeld door krachten die hem voor alles en nog wat uitmaken zodra hij kritiek op de (niet bestaande) multiculturele samenleving of de islam uit. Ik capituleer, kondigde Paul eergisteren aan in Het Parool. Capitulatie: overeenkomst tussen strijdende partijen betreffende overgave van een natie. Je kunt Cliteur misschien van overdrijving betichten maar als je de zaak goed bekijkt, is het bewuste woordje nog niet zo slecht gekozen. Het lijkt af en toe wel oorlog in Nederland. Zo jodelde columnist Piet Grijs gisteren ook in Het Parool zijn geluk uit zijn longen. Hij claimt het terugtrekken van de beschaafde man die voor fascist en racist werd uitgemaakt, als zijn eigen 'overwinning'. Weer een stem die door de terreur van de doorgeschoten retoriek tot zwijgen wordt gebracht. Proficiat!

Hugo Brandt Corstius alias Piet Grijs deinsde er niet voor terug in Vrij Nederland Cliteur met Adolf H. te vergelijken. Dit niveau, dus. Als je genoeg herhaalt dat je tegenstander in het debat een Hitleriaanse nazi is, misschien dat er iemand van het kaliber Volkert van der G. op het idee komt om zijn P38 vanonder de mottenballen te halen. Exit Cliteur'. (citaat uit Trouw, dd. 25 maart 2004)

Ook maatschappelijke instituties en bekende oud-politici wijzen op de verharding in de toon van het debat. Het NPRD, Nationaal Platform voor overleg en samenwerking tegen Racisme en Discriminatie, een door de minister van Vreemdelingenzaken geïnstalleerd platform onder voorzitterschap van oud minister Els Borst, spreekt in zijn advies aan minister Verdonk in maart 2004 verontrusting uit over de ontwikkeling in het maatschappelijke en politieke debat. Enkele citaten uit het rapport: 'De toonzetting in het maatschappelijke debat verontrust het NPRD, onnodige generalisaties en stigmatisering zijn manifest aanwezig in het debat'. 'Er heeft een verharding van het klimaat plaatsgevonden'. 'De (politieke) boodschap is eenzijdig problematiserend naar etnische groepen toe, hetgeen eerder leidt tot polarisatie dan tot integratie'. 'Er wordt een wij-zij-cultuur geschapen'. (NPRD,2004)

Zelfs de AIVD (Algemene Inlichtingen en Veiligheids Dienst) waarschuwt voor de gevolgen van de verharding van het maatschappelijke klimaat. In een notitie die de Minister van Buitenlandse Zaken op 10 maart 2004 aan de Tweede Kamer aanbiedt, schrijft de AIVD: 'Te constateren valt dat een groeiend aantal moslims zich door opiniemakers en opinieliders in het maatschappelijke verkeer onheus bejegend voelt. Hierbij komt dat in hun ogen de overheid zich niet - of onvoldoende - als onpartijdige arbiter opstelt'. Deze gedachte leeft volgens de AIVD onder de kleine groep van politiek radicale moslims maar ook binnen een groot deel van moslims dat zich wel verbonden voelt met - en gebonden acht aan -

de principes van de democratische rechtsstaat. 'Vooral jongeren uit de groep van de tweede of derde generatie immigranten lijken de vermeende verwijdering tussen de samenleving en moslimburgers zwaar op te nemen. De groep van de zich onheus bejegent voelende jongeren vormt een voornamelijk vijver van voor radicalisering en eventueel rekrutering ontvankelijke personen'. De AIVD stipt in deze notitie ook het gevoel onder moslims aan dat de overheid hen in de steek laat.

3.5. Samenvatting en conclusies

De overheid heeft in de afgelopen dertig jaar in eerste instantie sterk de nadruk gelegd op de etnische groep en op het behoud van de eigen cultuur. Aan de gastarbeiders, minderheden en allochtonen werd een collectieve identiteit toebedeeld. De angst dat de gastarbeiders zouden 'ontwortelen' stond in de eerste periode centraal. Cultuur werd als een statisch gegeven gehanteerd.

Ook in de jaren '80 lag de nadruk nog steeds op de etnische identiteit en op de religieuze identiteit. De etnische groep werd gezien als het voertuig van emancipatie en daarmee van het bevorderen van een betere maatschappelijke positie voor de groep als geheel. Emancipatie binnen de etnische groep moest leiden tot meer invloed van de etnische minderheidsgroepen op het beleid en de inrichting van de samenleving. Zelforganisatie werd daarom zeer gestimuleerd. Culturen zouden een zekere verandering ondergaan in dat inpassingsproces. Culturen hebben het vermogen te veranderen en dus werd er op een meer procesmatige manier naar cultuur gekeken. De religieuze identiteit werd benadrukt doordat de identiteitsgebonden subsidiëring ook voor islamitische organisaties werd opengesteld.

In de laatste periode staat in het beleid het individu met zijn rechten en plichten centraal. Er wordt een burgerschapsbeleid gevoerd. De overheid wil af van de etnische groep als zorgcategorie en kiest voor 'maatwerk'. Als er al wordt gerefereerd aan de functie van de zelforganisatie staat de mogelijke culturele verandering voorop en wordt er op een instrumentele manier mee omgegaan. Er ontstaat, althans in theorie, ruimte voor de allochtoon om zichzelf al dan niet als allochtoon te zien.

Er kunnen uit dit beleid diverse beelden van migranten worden gedestilleerd. Migrant zijn werknemers op een laag, ongeschoold niveau en het zijn buitenlanders. Allochtoon zijn betekent 'anders' zijn, laaggeschoold zijn, een gebrek aan kansen en achterstand. Allochtonen vormen een 'zorgcategorie' want het zijn vooral langdurig werklozen en uitkeringsgerechtigden.

Het maatschappelijke klimaat is in de afgelopen periode verslechterd en het maatschappelijke debat levert, met de bestaande beelden, de ingrediënten voor de stigmatisering van moslims en Marokkanen. Een belangrijke aanname is daarbij dat de islam en door de islam gevormde etnische culturen, zich niet kunnen aanpassen aan de moderne en liberale westerse cultuur.

4. Identiteit en stigmatisering.

4.1 Inleiding

Identiteit is niet meer een vanzelfsprekende zaak. Lag vroeger je identiteit zo ongeveer vast bij de geboorte, tegenwoordig wordt gesteld dat identiteit een complexe, aan fragmentatie en een voortdurend proces van constructie en reconstructie onderhevige zaak is geworden. Als je na gaat denken over het begrip 'identiteit' wordt het begrip steeds vager. Wat betekent het werkelijk? In de literatuur wordt identiteit beschreven vanuit psychologisch, sociologisch en antropologisch perspectief. Vanuit die verschillende invalshoeken wordt gesproken over persoonlijke, sociale en culturele identiteiten. Ik zal daarom in dit hoofdstuk allereerst aangeven hoe ik zelf tegen het begrip identiteit aankijk en wat ik in het kader van dit onderzoek onder identiteit versta. In dit onderzoek gaat het vooral over sociale identiteit. Het is echter van belang om te zien dat een sociale identiteit niet op zichzelf staat, maar zich baseert op aspecten die de persoonlijke en culturele identiteit van een persoon en groep vormen. Ik ga daarna enkele definities uit de literatuur na. Ik zal kort stilstaan bij de veranderingen die zijn opgetreden in het denken over identiteit en identiteitsvorming, voor zover dit van belang is voor dit onderzoek. Daarbij beschrijf ik de sociale identiteitstheorie en het begrip zelf-categorisering en het stigmatiseringproces. Ik zal daarna stil staan bij de betekenis van sociale identiteit. Tenslotte beschrijf ik welke reacties en gedragsvarianten in de theorie zijn beschreven met betrekking tot bedreigingen van de sociale identiteit.

4.2. Wat is identiteit

Wat is identiteit? Identiteit is datgene wat en degene die je als persoon voelt en/of denkt te zijn. Ik ga daarbij nog steeds uit van de persoon als kern van de identiteit. Een identiteit is niet eenduidig maar opgebouwd uit diverse onderdelen. Er is zoiets als een **persoonlijke identiteit** die is opgebouwd uit dicht bij de persoon liggende, niet te wijzigen, aspecten. Je bent het kind van bepaalde ouders, onderdeel van een familie, je bent vrouw of man en, als je zelf kinderen hebt, vader of moeder. Ook persoonlijke karaktertrekken, huidskleur en intellectuele mogelijkheden zijn aspecten van de persoonlijke identiteit. Hoewel op het punt van sekse de medische mogelijkheden er aanleiding toe geven dit aspect als te wijzigen te beschouwen, is voor de overgrote meerderheid sekse een onvervreemdbaar gegeven. Dat geldt zeker voor alle andere bovengenoemde aspecten. Het gaat niet alleen om rollen die we spelen. Dat wordt duidelijk als we kijken naar een tweede laag van identiteit, de **culturele identiteit**. Geboren in een bepaalde familie, in een bepaald land met een bepaalde cultuur, betekent gesocialiseerd worden in die cultuur. Socialisatie is het proces waarin een kind wordt geleerd wat in zijn of haar familie, groep en cultuur de betekenis is van kind zijn, familielid zijn, vrouw of man zijn, vader of moeder zijn. Maar ook wat de betekenis is van de buitenstaander. Het leert je de bijbehorende waarden en leeft het bijbehorende gedrag, ofwel de normen, voor. Het leert je de geschiedenis van je land en je volk op een bepaalde manier te duiden en maakt je duidelijk wie er wel bij hoort en wie er niet bij hoort. Kortom, het leert je wie wat is en wat je wel

en niet mag doen. Dit zijn echter alle aspecten die te wijzigen zijn, en zeker in de moderne tijd, zich ook steeds vaker in de loop van de tijd wijzigen. Je kunt op basis van ervaringen, verandering van omgeving, veranderingen van invloed vanuit de omgeving en culturele veranderingen tot een andere betekenisgeving komen, tot andere waarden en tot andere normen. Die wijziging in culturele identiteit kan de hele groep omvatten maar kan ook, gebaseerd op persoonlijke ervaringen, op persoonlijk niveau plaatsvinden. Ik ga er dus niet vanuit dat een culturele identiteit een vastliggend gegeven is. Tevens ga ik er vanuit dat identiteit een contextueel gegeven is. Ten slotte is er nog een derde laag, de **sociale identiteit**. Ging het bij de voorgaande twee lagen van identiteit vooral om invulling en betekenisgeving aan de identiteit door de persoon zelf en de eigen groep, bij sociale identiteit gaat het zowel om zelfindeling en zelfprofilering in een groep of sociale categorie als om indeling of profilering door anderen daarin. Je wordt dan ingedeeld in een bepaalde categorie. Aan die categorie geef je niet alleen zelf betekenis maar er wordt ook betekenis aan gegeven door anderen. Ook de categorisering als zodanig is een subjectief proces. Het gebeurt niet alleen op basis van objectieve kenmerken maar ook op basis van bepaalde opvattingen over die kenmerken en de bijbehorende beeldvorming. Betekenisgeving impliceert altijd selectie omdat slechts aan bepaalde kenmerken betekenis wordt verleend. 'Betekenissen liggen hierbij niet voor eens en altijd vast, maar zijn onderwerp van onderhandeling en eventueel onenigheid'. (Verkuyten, 1999, 25). De overheid kan je, vanwege bepaalde politieke of maatschappelijke opvattingen, in een bepaalde beleids categorie plaatsen. De sociale omgeving kan je, vanwege bepaalde maatschappelijke en sociale opvattingen, in een bepaalde categorie indelen. Aspecten van persoonlijke en culturele identiteit vormen de basis voor deze indeling in sociale identiteiten. Het gaat dan echter niet meer alleen om de betekenis die jezelf aan die aspecten verleend maar ook om de betekenis die anderen daaraan hechten. De betekenenissen die de ander aanbrengt zijn mede bepalend voor de manier waarop je jezelf ziet maar kunnen ook botsen met elkaar. Ik ga er dus vanuit dat een individu verschillende sociale identiteiten heeft. Aan het begin van deze paragraaf bracht ik een onderscheid aan tussen voelen en denken. Van sommige aspecten van de persoonlijke, culturele en sociale identiteit weet je cognitief dat ze weliswaar bij je horen terwijl ze emotioneel echter geen of nauwelijks betekenis hebben. Andere aspecten zijn juist weer zeer bepalend voor je zelfbeeld ofwel identiteit en zijn daarmee meer emotioneel beladen. Sommige indelingen kun je objectief onderschrijven terwijl ze geen betekenis voor je hebben, andere indelingen kun je als bedreigend voor je zelfbeeld ervaren.

4.2.1. Definities in de literatuur

De beleidswetenschapper Schoemaker wijst in een paper over sociale identiteit op een aantal definities. Allereerst op een definitie van de socioloog Weeks, die de verschillende perspectieven, psychologisch, sociologisch en antropologisch, bij elkaar brengt. Weeks geeft de volgende definitie van identiteit: 'Identity is about belonging, about what you have in common with some people and what differentiates you from others. At its most basic it gives you a sense of personal location, the stable core to your individuality. But it is also about your social relationships, your complex involvement with others'. (Schoemaker, 2000). Het gaat Weeks dus om drie dingen: de groep waarbij je je thuis voelt, de stabiele kern in jezelf en om het positioneren van jezelf in sociale relaties met anderen. Er zit echter ook een element in van differentiëren, het voor jezelf duidelijk maken bij

welke groep je niet thuis hoort. In de definitie van Weeks gaat het enerzijds over iets wat vaststaat, the 'stable core', en anderzijds over iets dat zich voortdurend vormt door je relaties met anderen. Identiteit en identiteitsontwikkeling dus. Schoemaker wijst ook op de psycholoog Bradley die dezelfde drie elementen van het identiteitsbegrip noemt als Weeks.

'Personal identity' refers to the construction of the self, our sense of ourselves as unique individuals, how we perceive ourselves and how we think others see us..(it) is highly complex and individualized...

Social identity refers to the way we, as individuals, locate ourselves within the society we live and the way in which we perceive others as locating us.

Cultural identity refers to the sense of belonging to a particular culture; past or present...Cultural identity is a matter of becoming as well as being. It belongs to the future as much as to the past'.(Schoemaker, 2000). Bradley brengt ook op het niveau van de persoonlijke identiteit al het gegeven 'hoe je denkt dat de ander je ziet' in, als een element dat mede bepaalt hoe je jezelf ziet. Daarnaast benadrukt zij de voortdurende verandering waaraan de culturele identiteit onderhevig is. De antropoloog Baumann neemt een zelfde positie als Bradley in als het gaat om culturele identiteit. Beiden gaan uit van een dynamisch cultuurbesef dat gevolgen heeft voor identiteitsvorming. Cultuur verandert gaandeweg omdat het telkens wordt geherinterpreteerd in nieuwe omstandigheden, zowel de cultuur van het verleden als de cultuur van heden en toekomst. Baumann stelt dat er weliswaar zoiets bestaat als een essentialistische opvattingen over cultuur, waarin cultuur als een erfenis wordt gezien en waarin waarden en normen vastliggen. In dit vaste patroon vindt ook de opvoeding, die tot een bepaalde culturele identiteit leidt, plaats. 'To socialize a child is always also to enculturate the child, to tell him or her that 'this is what We do, so do it; and that is what They do, so don't'. Hij wijst er echter ook op dat cultuur telkens weer gemaakt wordt. 'True, culture maketh man, but it is men, women and youth who make culture. If they ceased to make it and remake it, culture would cease to be'. (Baumann, G,1999,25).

De sociaal psychologen Turner en Tajfel hebben in het midden van de jaren '70 van de vorige eeuw het begrip 'sociale identiteit' van een betekenis voorzien. Hun definitie is dat 'Social identity (...) that aspect of a person's self-concept based on their group memberships; (...) a persons definition of self in terms of some social group membership with the associated value connotation and emotional significance' (Turner in Ellemers e.a., 1999, 8). Zij gaan uit van een sociale identiteit die individuen zichzelf opleggen, gebaseerd op hun lidmaatschap van een bepaalde groep. Ook de sociaal psycholoog en antropoloog Verkuyten concentreert zich in zijn denken over identiteit vooral op 'sociale identiteit'. Centraal staat bij hem 'de wijze waarop mensen zichzelf **in relatie tot anderen** definiëren'. (Verkuyten, 1999, 6). Bij hem gaat het, evenals bij Bradley, om de relatie waarin het identiteitsbesef tot stand komt.

4.2.2. De sociale identiteitstheorie

Bij sociale identiteit gaat het vooral om de invloed van de ander en vooral de bredere sociale omgeving op de eigen identiteitstoeschrijving, de eigen identiteitsbeleving en het bijbehorende gedrag. Het gaat om categoriale lidmaatschapskenmerken –zoals geslacht, leeftijd en etnische achtergrond- die een persoon sociaal gezien plaatsen. Daarmee wordt hij of zij onderscheiden van mensen die dat kenmerk niet bezitten en samengevoegd met mensen die dat

kenmerk delen. Hierdoor wordt aangegeven wat iemand wel is (bijvoorbeeld Turk) maar ook wat hij of zij niet is (bijvoorbeeld geen Marokkaan). Sociale identiteiten zijn per definitie differentiërend. Ze berusten op het maken van onderscheid en krijgen meestal pas relevantie in een context, bijvoorbeeld in contact met anderen. Sociale identiteit is overigens niet alleen een kwestie van het onvermijdelijk ingedeeld worden in sociale categorieën waarmee een groepslid zich daarna meer of minder verbonden kan voelen of een kwestie van jezelf categorisering ten eigen bate. Een mens is meer dan een individu dat 'voor zichzelf gaat'. Een mens is een sociaal wezen. Het gezamenlijk geven van betekenis aan de dingen om ons heen, het verbonden zijn met mensen met bepaalde waarden en normen en het simpele feit sociale identiteiten te hebben, is een belangrijke waarde op zich. 'Social identity is an important motivating principle (something to strive for), as well as an end in itself. If positive self-evaluation was the only goal, there would be little basis for solidarity and identification with low status and disadvantaged groups at all.' (Ellemers, e.a. 1999, 82).

4.2.3. Sociale identiteitstheorie en zelf-categorisering

In de sociale identiteitstheorie, ontwikkeld door de sociaal-psychologen Turner en Tajfel, wordt er vanuit gegaan dat sociale identiteiten en hun betekenis voor de groepsleden tot stand komen in een bepaalde relevante of saillante context. Daarnaast wordt onderscheid gemaakt in de mate van commitment aan de groep en wordt gekeken wat de aard of inhoud, het doel en de waarden, van de groep is. Context, commitment en inhoud (content) zijn alle van wederzijdse invloed op elkaar. De relevante context bepaalt mede of iemand zich identificeert met een groep en in welke mate men zich identificeert. Als de context bedreigend is voor de sociale identiteit worden de diverse reacties uitvergroot. De mate van commitment maar ook de inhoud, de content, van een groep bepalen het gedrag van de groep en de groepsleden.

De sociaal psychologen Ellemers, Doosje en Spears baseren zich op de door Turner en Tajfel ontwikkelde social identity theorie en wijzen erop dat uit diverse onderzoeken is gebleken dat de sociale identiteit van een persoon van grote invloed is op zijn perceptie, gevoelens en gedrag. Er bestaan dus niet alleen verwachtingen over gedrag maar de indeling als zodanig veroorzaakt ook een bepaalde perceptie van de buitenwereld en bepaalde gevoelens en gedrag bij de groepsleden.

Zo zullen mensen die in een bepaalde categorie worden ingedeeld de neiging hebben een voorkeur te vertonen voor leden van de eigen groep en, onder bepaalde omstandigheden, tot competitie met en discriminatie van andere groepen komen. Naarmate mensen zichzelf meer zien als lid van een groep, meer commitment hebben, vertonen ze steeds meer een gelijk gedrag tegenover buitenstaanders. Daarnaast zien ze de anderen, de buitenstaanders, als meer homogeen, ze maken minder of geen verschil meer tussen individuen. Naarmate groepsleden minder commitment hebben, zich minder identificeren met een sociale identiteit, stellen ze over het algemeen hun eigen persoonlijke identiteit voorop. Toch kunnen deze reacties, dit groepsgedrag, verschillen door de waarden die in de groep zelf worden aangehangen. Ondanks het gegeven dat het bij sociale identiteit niet noodzakelijkerwijze altijd gaat om een positieve groepswaardering is het bereiken van een positieve groepswaardering wel een

belangrijke motivator voor gedrag. Het is echter vooral een onzekere sociale groepsstatus die actie oproept om zich positief van andere groepen te onderscheiden of de eigen status te veranderen of te herstellen. Voorwaarde daarvoor is wel dat de sociale identiteit saillant is ofwel van belang is voor de leden van de categorie of groep. 'Social identity processes are only expected to come into play where social identity is salient and under such conditions people act in terms of their shared social identity, not in terms of their individual-level self-esteem'. (Turner in Ellemers e.a. 1999, 24)

Turner ontwikkelt later, op basis van de sociale identiteitstheorie, de zelf-categorisering theorie. Hij ziet dit als de basale onderliggende theorie en noemt de sociale identiteit in dit verband zelfs het mechanisme waarin groepsgedrag kan optreden. Deze zelf-categorisering theorie besteedt vooral aandacht aan de persoonlijke identificatie met een groep en het relatieve gewicht van deze identificatie in een specifieke context. 'Self-categorization theory began with the distinction between social identity (self definition in terms of social category memberships) and personal identity (self-definitions in terms of personal or idiosyncratic attributes)'. (Turner in Ellemers, e.a., 1999, 10). Als mensen zichzelf categoriseren zullen ze de overeenkomsten met de eigen groep en de verschillen met andere groepen op relevante onderwerpen, accentueren. 'People use groups to define their identity in relation to other relevant groups *in situ*'. (Ellemers e.a., 1999, 1). Mensen gaan zichzelf en anderen stereotyperen op voor hen gewichtige sociale categorieën. Als de sociale identiteit op die wijze belangrijker wordt dan de persoonlijke identiteit zullen mensen zichzelf minder als individuen zien maar vooral als vertegenwoordigers van de groep. 'There is a depersonalization of the self – a cognitive redefinition of the self – from unique attributes and individual differences to shared category memberships and associated stereotypes'. 'Self-categorization is assumed to provide the fundamental basis of our social orientation towards others'. '... the salience of shared social identity leads to the depersonalization of self-perception, and, depersonalization produces group behaviour. (Turner in Ellemers, e.a., 1999, 11, 14). Zelf-categorisering is dus een dynamisch proces dat bepaald wordt door de context. Het gaat erom wat je relevant vindt als sociale identiteit en in hoeverre je op dat relevante punt overeenkomsten voelt en ziet met leden van de eigen groep en verschillen kunt benoemen met leden van andere groepen. Naarmate de verschillen tussen de groepsleden, vergeleken met de verschillen met de niet-groepsleden, kleiner zijn neemt de geneigdheid jezelf op die relevante sociale identiteit in te delen, toe.

4.2.3. De sociale identiteit, etniciteit en het individu

Een sociale identiteit is dus een zelfverstaan op basis van het lidmaatschap van een categorie of groep. Het lidmaatschap van de sociale categorie waarin je wordt geplaatst, is je sociale identiteit. Omdat ieder individu onderdeel is van verschillende categorieën heeft een ieder meerdere sociale identiteiten. Daarmee is echter nog niets gezegd over de sociale betekenis en implicaties van dat lidmaatschap, over wie het bij de constructie van sociale indelingen voor het zeggen heeft, of over wat iemand zelf gevoelsmatig van een sociale indeling vindt. 'Een sociale indeling is niet hetzelfde als een persoonlijke beleving'. (Verkuyten, 1999, 24). Wie wordt gecategoriseerd als behorende tot een bepaalde categorie of groep heeft dus individueel de ruimte om zich geen onderdeel van die groep te voelen. Verkuyten wijst er op dat niet iedere indeling identiteitsbetekenis

heeft. Hiervoor zijn nog twee elementen nodig, namelijk de **culturele component van identiteit** en de **zijnsdefinitie**. Het gaat bij de culturele component om bijbehorende gedragsmanifestaties en (stereotype) gedragsverwachtingen. Bij de zijnsdefinitie gaat het om de bijbehorende beoordeling van de aard van de mensen die worden ingedeeld. Als we iemand definiëren als behorende tot een andere etnische groepering, verwachten we dat die persoon op een aantal belangrijke kenmerken van ons verschilt, zowel in gedrag als psyche. Dit is vooral zo wanneer het etnische verschil wordt opgevat als een min of meer natuurlijk en onoverbrugbaar verschil. 'Ze *zijn* echt verschillend. Hierbij gaat het vanzelfsprekend niet meer om de vraag of er daadwerkelijke essentiële verschillen zijn. Het gaat om betekenisgeving'. (Verkuyten, 1999, 26,27). Hoewel categorisering bijna altijd gepaard gaat met bepaalde verwachtingen, hoeven deze verwachtingen dus niet altijd manifest of dwingend te zijn. Mensen worden ingedeeld in bepaalde categorieën die geheel sociaal geconstrueerd zijn (sociale rollen) of waarbij bijvoorbeeld een zichtbaar verschil (geslacht, leeftijd) de basis vormt. Er zijn echter niet op voorhand redenen waarom bepaalde kenmerken wel van een sociaal-categoriale betekenis worden voorzien en andere niet.

Volgens Verkuyten spelen etnische indelingen op uiteenlopende manieren en in toenemende mate een rol in het dagelijkse leven. 'Rechten, plichten, kansen, verwachtingen en vormen van uitsluiting en conflict hangen ermee samen en worden er door bepaald'. (Verkuyten, M. 1999, 2). Verkuyten wijst nadrukkelijk op het belang van etnische identificatie. Het gaat daarbij om de wijze waarop mensen uit etnische minderheden betekenis en invulling geven aan hun etnische achtergrond. Mensen uit etnische minderheidsgroepen hebben te maken met tal van problemen die van invloed kunnen zijn op de beleving en ontwikkeling van hun etnische identiteit. Het gevoel dat men zelf of de eigen etnische groepering, niet volledig of slechts conditioneel, dat wil zeggen op voorwaarden van anderen, wordt geaccepteerd, laat zijn sporen na. Onzekerheid over acceptatie en respect is dan voortdurend op de achtergrond aanwezig, met alle psychische en sociale gevolgen van dien. De etnische identiteit moet telkens worden verantwoord en verdedigd, zodat het geen vanzelfsprekende basis is om anderen tegemoet te treden.

4.3. Het stigmatiseringsproces

Wat is een stigma? In de definitie van de socioloog Goffman is een stigma een attribuut, een eigenschap, dat de bezitter ervan in verregaande mate diskwalificeert. (Goffman, 1963,11). Het stigma is een alles overheersende kwaliteit, dat in alle situaties voorop staat en vast is verbonden aan een bepaald individu. Een stigmatiseringsproces begint met het indelen van mensen in categorieën. Deze indeling is nodig om onze sociale omgeving te ordenen en het geeft rust aan het bestaan. Deze indeling leidt, zoals we zagen, tot verwachtingen over mogelijkheden en gedrag maar ook over karaktertrekken. Deze verwachtingen kunnen we verheffen tot normatieve verwachtingen en vervolgens omzetten in eisen die we als volkomen terecht beschouwen. De verwachtingen van de ander zijn een karakterisering geworden. De vraag is op welk moment categorisering stigmatisering wordt. Ellemers e.a. hebben aangetoond dat categorisering leidt tot het vertonen van bepaald, verwacht, gedrag. Wat is nu het onderscheid tussen categorisering en stigmatisering? Stigmatisering treedt op als het verwachte gedrag niet meer afhankelijk is van een bepaalde categorisering

maar in alle categorieën van bepaalde personen een bepaald gedrag en karakter wordt verwacht. Het wordt een alles overheersend iets, een attribuut dat iemand altijd bij zich draagt en waarop iemand altijd wordt beoordeeld en afgeschreven. In het huidige maatschappelijke debat staan etnische minderheden, moslims en de mate van integratie zeer centraal. Op basis van die categorieën worden normatieve verwachtingen gevormd. Afwijkingen van verwacht normatief gedrag worden, gezien het gewicht van het maatschappelijke debat, zeer serieus genomen. Marokkanen en moslims voldoen niet aan de normatieve verwachtingen. Dat leidt tot een collectief stigma, het toeschrijven van negatieve eigenschappen aan alle Marokkanen en aan alle moslims. Bij een collectief stigma, een stigma op een groep uit de bevolking, wordt aangenomen dat alle leden van die groep dezelfde 'verwijtbare' karaktereigenschappen hebben in alle omstandigheden. Je plakt iedereen met een bepaalde voorgeschiedenis of een bepaalde afkomst altijd een bepaalde negatief ingevulde sociale identiteit op. We zien geen personen meer maar alleen nog vertegenwoordigers van een groep.'Collectieve stigmata, die het behoren tot een bepaald ras, landsaard of religie betreffen (.....) 'erft' men als het ware van de ouders'. (Goffman,1963,12).

Een ieder die een bepaald stigma draagt, is volgens de dominante groep niet normaal, geen volwaardig mens. Op dit uitgangspunt worden vervolgens allerlei discriminerende interpretaties en reacties gebaseerd waarvan de dominante, stigmatiserende groep zich niet altijd van bewust is. Zich er niet van bewust zijn is een gevolg van de stigmatiseringstheorie die is opgebouwd, een ideologie die moet verklaren waarom de gestigmatiseerde inferieur is aan de dominante groep en waarom hij een gevaar oplevert. Die theorie legitimeert vervolgens het gedrag van de dominante groep. De in hoofdstuk 3 genoemde elementen die de achterstands- en loyaliteits these van Sunier vormen, zijn ideale elementen in de stigmatiseringstheorie van moslims en Marokkanen. De defensieve reactie van de gestigmatiseerde op zijn omgeving wordt beschouwd als een directe uiting van zijn gebrek. Eenmaal gestigmatiseerd is het dus zeer moeilijk om van het stigma af te komen, alles wat je zegt, wordt tegen je gebruikt! Gestigmatiseerd worden als groep is een voortdurende bedreiging van de sociale en persoonlijke identiteit. En telkens als iemand uit de gestigmatiseerde groep extra aandacht trekt, wordt hij of zij minimaal plaatselijk onderwerp van gesprek. Als de stigmatiseringstheorie zwaar weegt en de overtuiging dat de gestigmatiseerde groep een gevaar voor de normale samenleving oplevert breed gedragen wordt, is de kans groot dat relatief kleine gebeurtenissen de massamedia halen. De soortgenoten van de 'bekende' gestigmatiseerde krijgen dan ook plotseling weer meer aandacht van de dominante groep, 'de normalen', om hen heen en delen in de ongunstige publiciteit.

4.3.1. Psychologische gevolgen van een stigma

Gestigmatiseerd worden leidt tot een permanente onzekerheid in het sociale verkeer. Je weet nooit hoe de ander je zal behandelen en of de ander je wellicht, ondanks dat hij/zij je lijkt te accepteren, eigenlijk 'diep van binnen' toch blijft beoordelen op basis van je stigma. De gestigmatiseerde, die niet weet wat de ander 'werkelijk' van hem/haar denkt, heeft vaak het gevoel in contacten met anderen dat hij of zij elk moment 'af kan gaan'. Hij/zij moet zichzelf voortdurend onder controle hebben en opletten wat voor indruk wordt gemaakt, iets dat andere mensen in veel mindere mate en bij veel minder gelegenheden hoeven te doen. Dit

lijkt op wat Verkuyten signaleert met betrekking tot een etnische minderheidsidentiteit.

Evenzo zal de gestigmatiseerde vaak het gevoel krijgen dat het gebruikelijke interpretatiekader voor alledaagse gebeurtenissen niet langer geldig is. Allerlei onbelangrijke verworvenheden worden beschouwd als buitengewone, opmerkelijke prestaties voor zo iemand. Daar staat de angst tegenover dat kleine tekortkomingen, afwijkingen of fouten direct worden gerelateerd aan het stigma. (Goffman, 1963, 20/21). Echter, over het algemeen hebben gestigmatiseerden dezelfde opvattingen over wenselijke identiteiten als anderen in de samenleving. Men wil dus als een normaal mens behandeld worden, dat wil zeggen normaal in relatie tot de categorie waarin men zichzelf indeelt qua opleiding, ervaring, leeftijd, sekse, beroep, e.d.

Reacties op een stigma kunnen divers zijn. Ik wil hier een drietal reacties noemen. De reacties zijn te vergelijken met reacties in een volgende paragraaf op een bedreiging van een saillante sociale identiteit. Allereerst het terugtrekken op de eigen groep en uit de stigmatiserende context. Goffman zegt over dat isoleergedrag: 'Door het ontbreken van de heilzame wisselwerking met anderen in het dagelijkse sociaal verkeer kan het vrijwillige isolement leiden tot achterdochtig, depressief, vijandig of panisch gedrag'. (Goffman, 1963, 19). Daarnaast kan men proberen iets aan de 'afwijking' te veranderen, bijvoorbeeld door afstand te nemen van de gewraakte groep of nadrukkelijk het gewraakte gedrag te veranderen. Een derde mogelijkheid ligt in compensatie en sociale creativiteit. De gestigmatiseerde ontwikkelt dan vaardigheden op een geheel ander gebied die de aandacht op een positieve manier trekken, bijvoorbeeld uitblinken op een bepaald gebied, de wetenschap, de sport of in de sfeer van de (klein)kunst.

4.4. Reacties op een bedreigde sociale identiteit

Iedereen bezit een geheel van van elkaar verschillende of elkaar kruisende sociale identiteiten. Om te begrijpen hoe mensen met een bepaalde sociale identiteit reageren op bedreigingen van de sociale identiteit, is het van belang om na te gaan wat een sociale identiteit voor de betreffende persoon betekent. In hoeverre identificeert een persoon zich met zijn sociale identiteit. Ellemers e.a. hebben daarom aan het begrip sociale identiteit, het begrip 'commitment' toegevoegd. Ze geven daarmee aan hoe sterk (of zwak) de band van een persoon met de groep (en de sociale identiteit) is. Als het commitment, de binding, van een persoon aan een groep sterk is, valt te begrijpen waarom mensen er voor kiezen onderdeel van die groep te zijn, zelfs als dat een negatieve identiteit betekent.

In een taxonomie relateren Ellemers e.a. soorten bedreigingen van de sociale identiteit met groepsleden die zich zwak of sterk identificeren met die betreffende sociale identiteit. De bedreigingen van de identiteit die voor dit onderzoek van belang zijn, zijn de categoriseringsdreiging, dat wil zeggen, gecategoriseerd worden, ingedeeld worden in een categorie, tegen je eigen wil en de bedreiging van de waarden, de inhoud, van de sociale identiteit. (Ellemers e.a. 1999, 36-37). Daarnaast is ook stigmatisering een ernstige en langdurige bedreiging van de sociale identiteit. De door Goffman beschreven reacties op stigmatisering en de reacties op ongewenste categorisering en bedreigingen van de waarden van een groep komen deels met elkaar overeen.

Class of threat	Who is likely to respond	Type of response
Categorization	Low identifiers	Stress in-group heterogeneity Further disidentification Stress unique personal qualities
	High identifiers	None
Value a) Competence b) Morality	Low identifiers	Further disidentification
	High identifiers	Display out-group derogation Perceive in-group homogeneity Increase self-stereotyping
	Low identifiers	Undo morally objectionable behaviour
	High identifiers	Defensive reactions Perceive in-group heterogeneity

Taxonomie van Ellemers e.a. op voor dit onderzoek relevante bedreigingen (Ellemers e.a. 1999,37)

Een algemene reactie die uit deze taxonomie is op te maken is dat degenen die zich zwak identificeren met de groep geneigd zijn om vooral afstand te nemen en te kiezen voor de individuele eigenwaarde. Het lijkt op opportunistisch, niet solidair gedrag. Wie zich sterk identificeert met de sociale identiteit verdedigt de eigen groep en stelt zich aanvallend naar de buitenwereld op.

4.4.1. Zwakke groepsbinding

Als categorisering optreedt, een voorwaarde voor een collectief stigma, zullen vooral degenen die zich niet sterk identificeren met de sociale identiteit zich bedreigd voelen. Hun reactie zal bestaan uit het benadrukken van de **heterogeniteit** van de groep. Ze zullen zich nog **minder identificeren** met de sociale identiteit en vooral hun unieke, persoonlijke kwaliteiten gaan benadrukken en hebben de neiging om zich **terug te trekken uit de groep** en zich vooral te **identificeren met een aantrekkelijker groep**. Als de groepsgrenzen echter ondoordringbaar zijn, is dit een onmogelijke strategie. De vraag kan zelfs gesteld worden of een zwakke groepsbinding er niet toe leidt dat iemand die zich in het geheel niet bedreigd voelt, in het geheel niet reageert.

Als de groepswaarden worden bedreigd, hetgeen zoals we gezien hebben in hoofdstuk 3, zeker geldt voor moslims en voor de groep Marokkanen, is de reactie afhankelijk van het de aard van de bedreigde waarden. Als het om competenties gaat zal degene met een zwakke identificatie zich opnieuw **minder identificeren**. Als het om bedreigingen van de moraliteit van de sociale identiteit gaat zullen juist degenen die een zwakke binding met de groep hebben, het

zwaarste lijden onder een negatieve beeldvorming van de groep. Het gaat dan om situaties waarin de morele integriteit van de groep in zijn (historische) behandeling van andere groepen in twijfel wordt getrokken en er sprake is van collectieve schuld. Onderzoek wijst uit dat in een dergelijke situatie juist **degenen met de zwakste groepsbinding het grootste schuldgevoel ontwikkelen**. De minst gecommitteerde leden van een groep zijn dan geneigd om zich het meest sociaal op te stellen ten opzichte van de slachtoffers.

4.4.2. Sterke groepsbinding

Degenen die zich sterk identificeren met de sociale identiteit zullen niet reageren op categorisering. De categorisering van buiten en hun zelf-categorisering vallen samen. Als de sociale identiteit wordt bedreigd op het punt van de groepswaarden; de competenties of de moraal zijn mensen met een sterke groepsbinding geneigd **de aanval op hun waarde en waarden zo op te vatten dat het gewicht er aan ontnomen wordt**. Als de competenties van (leden van) de groep in twijfel worden getrokken, wijzen ze daarnaast met nadruk op het **verschil met andere groepen** en zijn geneigd om zichzelf sterker te **stereotyperen** als leden van de groep. Ze **benadrukken hun binding en loyaliteit aan de eigen groep** en **blijven zich identificeren met de groep**.

Wie een sterke groepsbinding heeft is, als de groep wordt bedreigd, geneigd om op zoek te gaan naar mogelijkheden **van collectieve actie om de status te veranderen**.

Zeer gecommitteerde leden van machtige groepen zijn in geval van bedreiging van de sociale identiteit geneigd om **hard op te treden** tegen (leden van) andere groepen, gecommitteerde leden van minder machtige groepen zijn geneigd anderen te **discrimineren**, te **haten** of van hun **walging** voor (leden van) de andere groepen blijf te geven;

Leden met een sterke groepsbinding hechten aan het **in stand houden van de specifieke groepskenmerken** die hen onderscheiden van andere groepen. Zij zijn zeker van hun sociale identiteit en wat deze hoort in te houden. In geval van bedreiging blijven ze die kenmerken benadrukken en nemen een negatieve identiteit, die door dezelfde kenmerken wordt veroorzaakt, op de koop toe.

Als de morele integriteit van de groep wordt aangetast vanwege kritiek op de behandeling van andere groepen, nu of in het verleden, zullen groepsleden met een sterke binding vooral geneigd zijn de **eigen groep te verdedigen** in plaats van de slachtoffers te erkennen. Daarnaast wijzen ze in die situatie ook op de **heterogeniteit** van de groep.

4.4.3. Een overzicht van de mogelijke reacties

In deze paragraaf staan de mogelijke reactie op een bedreigde sociale identiteit en een lage sociale (groeps)status en de condities waaronder deze reacties optreden, overzichtelijk opgeschreven.

1. **Degenen die zich slechts zwak identificeren met een sociale identiteit zullen zich terugtrekken als de bedreiging toeneemt. Degenen met een sterke identificatie reageren verschillend maar altijd in functie van de verdediging van de groep en nooit met een geneigdheid tot terugtrekking.**

Een belangrijk uitgangspunt van Ellemers e.a. is dat reacties op bedreigingen slechts dan kunnen worden begrepen als we de gehele context in ogenschouw nemen: 'A central point of departure in the social identity approach is that the impact of social groups on the way people see themselves and others around them cannot be understood without taking into consideration the broader social context in which they function'. In dat kader is door Ellemers e.a. aangetoond dat:

2. **Mensen zich meer als groepslid identificeren naarmate de status van de groep onstabiel is, in een situatie van competitie tussen verschillende groepen en van sociale veranderingen.**

De relevante sociale context bepaalt ook welke sociale identiteit het meest geschikt is om met de verschillende sociale stimuli om te gaan.

De consequentie daarvan is dat, met betrekking tot de keuze voor een sociale identiteit, niet moet worden gekeken naar de vraag of een sociale identiteit gunstig of ongunstig is voor een persoon. Een sociale identiteit kan namelijk tegelijkertijd zowel positief als negatief zijn, afhankelijk van waarmee of met wie de groep zichzelf vergelijkt.

Op basis van de zelf-categorisering theorie is de relatieve afstand tot anderen van belang. Ook daarbij speelt de sociale context opnieuw een rol. Als religie, zoals we zagen in het voorgaande hoofdstuk, een belangrijke context variant is, bepaalt de mate waarin moslims het gevoel hebben van elkaar te verschillen en de mate waarin ze het gevoel hebben van niet-moslims te verschillen of ze zichzelf als moslims categoriseren of niet. Het is niet van belang of de verschillen werkelijk groter worden, het gaat om de beleving daarvan.

3. **Naarmate de verschillen tussen moslims en niet-moslims groter worden, neemt de betekenis van de onderlinge verschillen tussen moslims af. Men categoriseert zich dan allereerst als moslim.**

Mensen zijn uit op een positieve beleving van hun sociale identiteit. Als de status van een groep laag is dat een bedreiging voor het zelfbewustzijn van de groep maar ook van de individuele groepsleden. Een lage status is een andere bedreiging dan categorisering maar kan een relatie hebben met de bedreiging van de waarde en de waarden van een groep. Als de bedreiging echter vooral wordt geïnterpreteerd als een bedreiging van de status van de groep, hebben groepen en leden van groepen een belang bij verhoging van die status. Ze hanteren daartoe diverse strategieën. 'Groups would adopt quite different strategies to achieve positive social identity (and in-group bias or 'social competition' is only one of these strategies). (Turner in Ellemers e.a., 1999,9).

De strategieën gericht op het overwinnen van een lage status, worden bepaald door de collectief gedeelde opvattingen over en percepties van de sociale omgeving waarin zij zich bevinden. Afhankelijk van de mate waarin de groepsleden denken dat (a) de groeps grenzen doorlaatbaar zijn, (b) in de sociale

structuren de status die de eigen groep heeft vastligt of veranderd kan worden en (c) de intensiteit van de identificatie met de eigen groep, kunnen leden van groepen met een lage status kiezen voor:

4. **'In-group bias', een sterke voorkeur en band met de eigen groepsleden.** (c)
5. **Sociale competitie met andere groepen.** (b)
6. **een strategie van opwaartse individuele mobiliteit,** (a)
7. **sociale creativiteit** (b)
8. **een strategie van collectieve, etnocentrische, sociale competitie.** (c)

4.5. Samenvatting

De toename van het aantal minderheden in onze samenleving is een van de redenen waardoor de belangstelling voor identiteit en vooral de vraag wat sociale identiteit is, is toegenomen. In dit hoofdstuk is vooral aandacht besteed aan de vraag wat sociale identiteit is en aan de bedreigingen daarvan. Sociale identiteit gaat over de manier waarop we ons zelf plaatsen in de samenleving en de manier waarop we door anderen geplaatst worden of denken dat anderen ons plaatsen. Ieder persoon heeft vele sociale identiteiten. De context bepaalt echter welke sociale identiteit saillant is of wordt, het commitment en de inhoud (content) van een sociale identiteit bepaalt het gedrag van groepsleden.

Als mensen zichzelf categoriseren als leden van een sociale categorie, zal hun gedrag zich daarbij aanpassen. Ze zullen zichzelf stereotyperen als leden van de betreffende categorie. Ook bestaat de neiging buitenstaanders als homogeen te zien.

Naast zelf-categorisering is er ook de indeling in een categorie door anderen. Of het gevoel van de gecategoriseerde zich daarbij aansluit is een tweede. Categorisering biedt in principe de ruimte aan individuen om zich al dan niet aangesproken te voelen, zich al dan niet te identificeren van de sociale identiteit die wordt opgelegd. Als echter de culturele component, het bijbehorende verwachte gedrag, en de zijnsdefinitie, de bijbehorende en verwachte aard van de mensen, in een bepaalde categorie wordt ingevuld, krijgt categorisering identiteitsbetekenis en kan een bedreiging van een sociale identiteit gaan vormen. De sociale identiteitstheorie zegt dat indeling als zodanig al betekenis heeft voor het gedrag en de voorkeuren van mensen.

Bedreigingen van de sociale identiteit nemen de vorm aan van categoriseren tegen de wil van de betrokkenen, stigmatisering en het bedreigen van de waarde en waarden van een sociale identiteit. Stigmatisering is daarbij een zeer overheersende, zware en langdurige bedreiging van zowel de sociale als de persoonlijke identiteit. De aard van de reacties op die bedreigingen wordt bepaald door de mate waarin men zichzelf identificeert met de bedreigde sociale identiteit. Degenen met een zwakke binding zullen zich ofwel niet geraakt voelen ofwel

vooral geneigd zijn zich terug te trekken en afstand te nemen. Degenen met een sterke binding hebben de neiging zich sterker te binden en de bedreigde groep te verdedigen. Naarmate de verschillen met buitenstaanders als groter worden gepercipieerd neemt de betekenis van de onderlinge verschillen, de verschillen binnen de eigen groep, af

5. Beleving van Identiteit

5.1. Inleiding

Terwijl ik een van mijn respondenten uitleg waarover mijn onderzoek zou moeten gaan zei hij: *“Hoor je wel wat je zelf zegt? Je vertelt ons al wat we zijn: tweede generatie Marokkanen in Nederland!”* Het was een confrontatie met mijn eigen vanzelfsprekende categorisering ofwel het zonder nadenken overnemen van ‘normaal’ spraakgebruik. Het categoriseren, het stigmatiseren en het invullen van (de waarde en waarden) van een sociale identiteit van buitenaf, is een van de dingen waar de onderzochte groep hard tegenaan loopt. Het is een bedreiging van hun sociale identiteiten en het levert hen in de praktijk directe en praktische nadelen op in de vorm van vooroordelen en discriminatie.

In dit hoofdstuk beschrijf ik, in de woorden van de geïnterviewden, hun verschillende sociale identiteiten. Hoe zien ze die zelf? Hoe ervaren ze de maatschappelijke werkelijkheid? Voelt men zich gestigmatiseerd en op welke punten voelt men zich gestigmatiseerd? Wat zijn de reacties van de geïnterviewden daarop in de beleving van hun sociale identiteiten? Hoe zien zij zelf de waarde en waarden van hun verschillende sociale identiteiten? Wat merken ze zelf op over de contextafhankelijkheid van sociale identiteiten?

De opzet van dit hoofdstuk is als volgt. Ik beschrijf allereerst de onderzoeksopzet en de dataverzameling. Daarna geef ik aan op welke wijze de context bepalend is voor zowel de categorisering als de zelf-categorisering van de respondenten. Ik beschrijf vervolgens de sociale identiteiten van de respondenten aan de hand van de wijze waarop zij op bedreigingen van de sociale identiteiten reageren. Daarbij beschrijf ik aan de hand van zelfrapportage de veranderingen die de respondenten hebben ervaren in hun sociale identiteiten.

5.2. Onderzoeksopzet.

In het vorige hoofdstuk ben ik nagegaan wat sociale identiteit is. Context, commitment en content bleken daarbij van belang te zijn. Ik heb aan de hand van de literatuur beschreven welke reacties mogelijk zijn op een bedreiging van een sociale identiteit. Ik heb me daarbij geconcentreerd op reacties op bedreigingen als categorisering tegen de wil van de betrokkenen en bedreigingen van de waarde en waarden van de groep. Stigmatisering wordt door mij gezien als een ernstige en langdurige bedreiging van de sociale identiteit op deze beide punten.

Om een antwoord te vinden op de in de inleiding geformuleerde vragen heb ik voor de volgende onderzoeksopzet gekozen. Aan de hand van de theorie en op basis van de verzamelde data, ga ik na of er in de beleving van de respondenten een verandering in context, content (inhoud) en commitment is opgetreden en wat dit betekent voor hun sociale identiteiten. Voelen de respondenten zich bedreigd op de bovengenoemde punten; het gecategoriseerd worden tegen hun wil en het bedreigd worden in waarde en waarden van de sociale identiteit? Daartoe zal ik telkens aan geven wat in theorie posities en reacties zijn, ga ik na of deze terug te vinden zijn in de data, en trek ik op basis van deze vergelijkingen conclusies.

Op basis van de eigen rapportage van de respondenten ga ik na of er een verandering is opgetreden in hun sociale identiteiten en in de mate waarmee zij zich daarmee identificeren. Alle interview fragmenten worden voorzien van de code van de desbetreffende respondent.

5.2.1. De data verzameling

Om antwoorden te krijgen op de onderzoeksvragen heb ik met behulp van half open vragen gesproken met 14 mensen uit de doelgroep en een informant. De vragen die ik heb voorgelegd zijn de volgende:

Wat en hoe waren je ervaringen met Nederlanders tot nu toe? Met de geïnterviewden werd hun contact met de Nederlandse samenleving doorgenomen. Gevraagd werd om te beschrijven wat voor hen zelf belangrijk was of is in verschillende situaties. Te denken valt daarbij aan de schoolsituatie, de thuissituatie, in vriendschappen, in de relatie met de partner en op het werk. Zijn er verschillende dingen belangrijk in de verschillende situaties? Zo ja, waarom is dat zo? Zo nee, waarom niet? Er werd steeds aangedrongen op het aangeven van zo concreet mogelijke ervaringen, en er is doorgevraagd over de manier waarop ze die concrete ervaringen waarden en de betekenis die ze daaraan geven voor hun zelfverstaan ofwel hun sociale identiteit

Daarna werd gevraagd naar de ervaring van de veranderingen die in de loop van de tijd in het maatschappelijke debat over minderheden zijn opgetreden. Is het debat van toon veranderd? Zo ja, wanneer en op welke wijze? Hoe wordt deze verandering van toon gewaardeerd? Wat betekenen de veranderingen voor het zelfverstaan? Hoe reageert de omgeving op de veranderingen in de toon van het debat? Er is opnieuw vooral doorgevraagd naar de eigen zeer concrete en persoonlijke ervaringen. Vervolgens is de vraag gesteld naar de beleving van Marokko en de Marokkaanse cultuur daar. Deze laatste vraag is gaandeweg toegevoegd omdat al snel bleek dat juist de ervaringen in Marokko stof gaven voor vergelijkingen tussen Marokkanen aldaar woonachtig en de sociale identiteiten van de tweede generatie Nederlandse Marokkanen.

De interviews, die gemiddeld een uur in beslag namen, zijn afgenomen in verschillende omstandigheden, thuis bij de geïnterviewde, op de werkplek, in de moskee, op de universiteit en in (stations)restaurants.

5.3. Bedreiging door context en content

5.3.1. Theorie

Een context is bepalend voor zowel het ontstaan van sociale identiteiten als voor het belang dat en de betekenis die aan een sociale identiteit wordt gehecht. In een context worden mensen gecategoriseerd. Veranderingen in de context kan betekenen dat een eenvoudige categorisering een zwaardere lading krijgt. De betreffende sociale identiteit wordt door de omgeving dan als saillant gezien. Er kan een spanning optreden tussen de categorisering en de zelf-categorisering van mensen. Als mensen worden gecategoriseerd tegen hun wil is dat een bedreiging van hun sociale identiteit. Als een sociale identiteit als saillant wordt gezien wordt aan die sociale identiteit een bepaalde inhoud (content) gegeven. Verkuyten

noemde dit het aanbrengen van een culturele component en een zijnsdefinitie. Dat betekent dat er verwachtingen zijn omtrent het gedrag en het karakter van mensen met een bepaalde sociale identiteit. Als de inhoud, de waarde en waarden van de betreffende sociale identiteit, als negatief worden gezien, is ook dat een bedreiging van zowel de persoonlijke als de sociale identiteit van mensen.

Stigmatisering is een proces dat zowel leidt tot dwingende categorisering als tot een negatieve invulling van een sociale identiteit.

De context waarmee de onderzochte groep te maken heeft is allereerst de Nederlandse context, waarin ze een minderheid vormen, zowel etnisch als religieus, en waarin ze afstammen van arbeidsmigranten. In de Nederlandse samenleving vindt, zoals we hebben gezien, een maatschappelijke discussie plaats over minderheden en de mate van integratie. De toon van dit debat wordt, zoals we zagen in hoofdstuk 2, door de respondenten als hard, onaangenaam en onterecht ervaren. De respondenten worden alle gecategoriseerd als moslims en als Marokkanen. Om vast te kunnen stellen of men zich in deze sociale identiteiten bedreigd voelt, moeten we vast kunnen stellen of er een verschil bestaat tussen de categorisering en de zelf-categorisering en of men zich bedreigd voelt in de waarde en waarden van de sociale identiteiten. Voelt de onderzochte groep zich gestigmatiseerd als moslim en /of als Marokkaan? In de theorie hebben we gezien dat een stigma een ernstige bedreiging vormt van een sociale identiteit. Een stigma is een overheersend negatief attribuut. Stigmatisering gaat vergezeld van een stigmatiseringstheorie. Een verdediging tegen een stigma is bijkans onmogelijk. Een verdediging wordt gezien als een bevestiging en versterking van het stigma.

We hebben in hoofdstuk 2 gezien wat de stigmatiseringstheorie met betrekking tot de sociale identiteiten moslim en Marokkaan inhoudt. Er bestaan een achterstands- en een loyaliteits these. De islam wordt gelijk gesteld aan achterlijkheid, (vrouwen)onderdrukking en terrorisme. Islamieten zijn niet loyaal aan de Nederlandse samenleving. De islamitische sociale identiteit is geen vanzelfsprekendheid maar iets waarvoor een moslim zich telkens moet verantwoorden naar zijn of haar omgeving. Marokkanen worden gezien als 'anders cultureel', crimineel en onaangepast. Islamieten en Marokkanen staan volgens deze thesen met hun rug naar de Nederlandse samenleving en oriënteren zich op een andere cultuur. Ook de etnische Marokkaanse sociale identiteit is geen vanzelfsprekendheid maar iets waarvoor een Marokkaan zich telkens naar de omringende samenleving moet verantwoorden. De theorie zegt ook dat, naarmate de verschillen met buitenstaanders als groter worden gepercipieerd, de betekenis van de onderlinge verschillen, de verschillen binnen de eigen groep, af zullen nemen.

Aan de hand van de data gaan we nu na of (1) de respondenten zich gecategoriseerd voelen. Of ze zich (2) gestigmatiseerd voelen als Marokkaan en/of als moslim. Of ze (3) verschillen ervaren tussen de categorisering en de zelf-categorisering en op welk punt ze die verschillen ervaren. En (4) hoe men op deze verschillen reageert.

Of men zich gestigmatiseerd voelt moet indirect worden vastgesteld. Ik ga daarvoor na of men de categorisering en de inhoud die daaraan wordt gegeven als zeer negatief ervaart of men het gevoel heeft zich daartegen niet te kunnen verdedigen en of men zelf van mening is gestigmatiseerd te zijn.

5.3.2. Respondenten over categorisering en stigmatisering

In deze paragraaf zijn de geïnterviewden aan het woord over de wijze waarop ze worden gecategoriseerd en of ze zich daardoor gestigmatiseerd voelen.

Alle respondenten geven aan dat zij de beelden die over de islam worden gecreëerd onjuist en onterecht vinden. Men voelt zich gecategoriseerd als moslim en de sociale identiteit moslim wordt voorzien van een negatieve inhoud. Men vreest de persoonlijke gevolgen van deze negatieve categorisering.

(01) *“De dingen waar ik zo vreselijk boos over kan worden, kijk, ik ontken niet dat er problemen zijn maar probeer de problemen op te lossen door beleid te voeren ten opzichte van de cultuur, het culturele element. Met andere woorden: probeer wat te doen aan die bijvoorbeeld Turkse eerwraak. Probeer dan wat te doen aan datgene wat eerwraak veroorzaakt namelijk een cultuur. Maar ga het niet schuiven op de islam. Dat kan ik dus niet tegen omdat de islam te allen tijde naar voren wordt gehaald”.*

(07) *“Dat was zo’n beeld van de mensen.. Dat zie je terug in de media, dat als je naar de moskee gaat, als je bidt, als je moslim bent, dat je dan wat er op 11 september gebeurde goed vindt. Terwijl dat helemaal niet zo is”.*

(05) *“Maar de media, de televisie en de kranten zijn heel slecht, vooral over de islam. Ze zeggen allemaal dingen over de islam die niet waar zijn. Daar ben ik heel boos over.”*

(06) *“Ja, we zaten in een shoarma tent, na een sporttoernooi. Iemand die wat gedronken had kwam binnen. Die zei toen, ‘terrorist, wat heb je onder je t-shirt’?”*

(09) *“Als ik alleen maar hoor, gooi de moskee dicht, dan roep je alleen maar haat op, dan roep je alleen maar extremisme op”.*

(012) *“Dat zie ik ook in mijn eigen omgeving, door de nasleep van 11 september en de hele veranderingen in de politiek hier in Nederland en de samenleving dat ik wel zie dat de nadruk werd gelegd op moslims. Moslims dit en moslims dat. Je hoefde maar een krant op te slaan en AIVD dat en rekrutering Jihad. Ik werd er gewoon mee van”.*

(010) *“Er is wel een klimaat van verwijdering en weinig contact. Je werd wel aangekeken en af en toe in de trein zag je hoe dames met een hoofddoek werden aangekeken en nagekeken. Dat was anders dan anders. Mensen gingen meer negatief op elkaar letten”.*

(011) *“Dat gaat uit van allemaal vooroordelen over de islam. Daar kan ik me echt boos over maken”.*

(013) *“Nee, je hebt het gevoel dat mensen je anders aankijken. Mensen durven meer te zeggen, vroeger was dat niet zo. Vrienden ook, vroeger werden er ook grappen gemaakt en daar kon ik dan ook om lachen. Maar die grappen zijn nu geen grappen meer, begrijp je, die zijn nu serieus bedoeld”. “Als je echt in Nederland wilt slagen dan mag je wel moslim zijn maar dan moet je niet echt laten zien dat je moslim bent, dus niet met een baard of een hoofddoek rond gaan lopen. Het kan wel samengaan maar dan krijg je te maken met een hele hoop belemmeringen. Als jij een moslim wilt zijn en tegelijkertijd ook een hele hoge functie in een bedrijf wilt, dan lukt dat niet. Dat krijg je niet voor elkaar”.*

De ervaringen met het categoriseren als Marokkaan worden vooral gerelateerd aan de kleine groep Marokkaanse jongeren die in de media worden gevolgd en die voor de Nederlandse samenleving symbool staan voor de Marokkaanse cultuur. Men uit ook zijn zorgen over de wijze waarop dit terugslaat op alle andere Marokkanen en de persoonlijke gevolgen.

(01) *“Als ze naar je kijken, nou Marokkaan, dat wordt meteen gekoppeld aan criminaliteit en terrorisme”.*

(04) *“Ik had in de krant gelezen dat de meisjes, de meeste Marokkaanse islamitische meisjes hun scholen niet afmaken. Toen werd ik boos. Toen dacht ik, ja, ik weet hoe het zit. En dan veranderen de media het zo dat ze zichzelf dan weer als zuiver voordoen en dat ze dan de Marokkaanse meisjes weer onder druk zetten. Ze gaan wel over ons praten, van ja, ze worden onderdrukt, ze moeten een hoofddoek dragen, ze moeten dit, ze moeten*

dat. Ze hebben heel veel praatjes over ons maar ze hebben nooit met ons gepraat. Er wordt over je gepraat terwijl jezelf je eigen mening nooit hebt gegeven. Dus er wordt ook weer geoordeeld. Dat is best wel frustrerend onder de Marokkaanse, islamitische gemeenschap”.

(03) “Want toen ik voor het eerst op mijn werk kwam, toen moest ik een brief opstellen en moest ik dat bespreken met iemand daar en die zei: ik ben zo verbaasd hoe goed Nederlands jij spreekt. Dat was echt een foute opmerking en daar ben ik ook echt in discussie mee gegaan. Ik bedoel, ik ben hier geboren, wat verwacht je dan. Oké, misschien praat 10% van de jongelui die bij mij in de straat wonen niet goed Nederlands. Maar dan moet je niet verwachten dat ik het ook niet spreek en zeker geen opmerking maken dat ik het zo goed doe. Hoe bedoel je, ik doe het goed, ik ben hier geboren, heb hier op school gezeten, wat verwacht je dan! Ja, waarom verwacht je het negatieve eigenlijk. Dat bedoel ik. Daar ben ik kwader om dan om de godsdienst. Dat ik als Marokkaanse wordt gezien en altijd gezien zal blijven worden. En dat merk je dan op dit soort manieren. Ik wil dat zo’n baas niets anders van mij verwacht dan dat hij van zijn eigen zoon verwacht die ook hier in Nederland is opgegroeid en misschien op dezelfde basisschool zat, of dezelfde middelbare school en dezelfde universiteit. Waarom zou ik anders moeten zijn? Hij moet eigenlijk niet verwachten dat ik anders zou zijn. Dat vind ik eigenlijk het ergste”. “Dat het Marokkaanse vaak meer dan het Islamitische eigenlijk kritiek krijgt. Ook in de winkels en waar je ook maar bent”.

(03) “Nee, ik voel me niet aangesproken maar ik voel me er wel op aangekeken . Hoe moet ik dat zeggen. Ik voel me niet aangesproken dat ik denk zo ben ik ook. Maar mensen zien je wel zo”.

(012) “Maar kort geleden had ik een sollicitatiegesprek op een advocatenkantoor. Wat heel erg opvallend was, het was een ontwikkelde, belezen man, maar in plaats van dat het over mijn kwaliteiten ging, ging hij meteen over mijn achtergrond vragen. En hij haalde allerlei vooroordelen naar voren over uithuwelijken en dat soort dingen. Toen werd ik echt geconfronteerd met mijn achtergrond”.

(01) “Hoogopgeleide jongeren hebben er het meeste mee te maken. Ze worden er te pas en te onpas op hun culturele achtergrond, namelijk als Marokkaan aangesproken en daarmee als mislukt op de arbeidsmarkt en als crimineel, etc”. “Laatst was ik in de Bijenkorf en ik vroeg zo’n mevrouw naar een tasje. Dat was op de derde verdieping en toen liep ze me helemaal na om te zien of ik niet iets zou stelen of zo”.

(011) “Via de media wordt geprobeerd om alle Marokkanen in een slecht daglicht te stellen”.

(014) “Ik had een docent en die was echt tegen Marokkanen”.

Alle respondenten voelen zich als moslims en als Marokkanen gecategoriseerd en men voelt zich negatief gecategoriseerd. Er is slechts een relatief verschil in de beleving. Vrouwen met hoofddoeken zijn duidelijk herkenbaar als moslims en voelen zich dan ook vooral daarop aangekeken. Mannen en niet gehoorddoekte vrouwen voelen zich relatief meer negatief gecategoriseerd als Marokkaan.

Respondent 03, een vrouw zonder hoofddoek: *“Nou, sommige winkels hoef ik al niet binnen te stappen. Bijvoorbeeld de Bijenkorf. Daar wordt je al aangekeken als Marokkaanse. Gewoon heel anders. Je kunt het echt ervaren met personeel dat daar werkt. Ik kom daar niet graag binnen. Maar ook met mensen die daar iets kopen of zo en dan kom je ook in de rij staan en dan staan ze te kijken en dan is het al gauw (maakt een afschermend gebaar). Gewoon, het publiek. Omdat de Bijenkorf meer is voor Nederlandse mensen. Er lopen meer Nederlandse mensen rond. Eigenlijk heb ik die ervaring een beetje overal”.*

Deze respondent meldt ook dat ze discriminatie op haar werk interpreteert als een gevolg van haar Marokkaanse sociale identiteit. Een respondent met hoofddoek die traditioneel is gekleed (04), interpreteert eenzelfde discriminerende ervaring op haar werk als veroorzaakt door haar islamitische sociale identiteit. *“Ik was*

dokterassistent. En toen had ik een telefonisch contact met een andere doktersassistent en later zag ze me en toen zei ze, goh, jij draagt een hoofddoek, dat had ik niet verwacht want je praatte zo goed Nederlands”. Dat de interpretatie van de negatieve categorisering vooral afhangt van de situatie laat de reactie van de respondenten (05) en (011) zien. Beide zijn man en zijn getrouwd met vrouwen die gehoorddoekt zijn en traditioneel gekleed gaan. Beide melden dat ze zich anders bekeken voelen als ze zich met hun vrouw in de publieke ruimte bevinden. “Op straat heb ik nooit problemen. En ook in winkels niet. Wat me wel opvalt, sinds ik getrouwd ben, is dat als ik met mijn vrouw op straat loop, dan draagt ze altijd een hoofddoek, ze draagt een hoofddoek en een lang kleed over haar gewone huiskleding. Dan kijken mensen wel op een bepaalde manier. Daar voel ik me niet zo prettig bij. Ik weet niet waarom dat zo is maar ik voel dat wel”.

In het uitgaansleven worden de respondenten altijd als Marokkaan gecategoriseerd. Alle Marokkanen die in discotheken uitgaan, melden dat ze worden gediscrimineerd. Ze interpreteren afwijzingen als veroorzaakt door hun Marokkaanse sociale identiteit. Het zijn ook alleen de mannen die uitgaan naar discotheken. Mannen die zichzelf vooral als moslims categoriseren melden nadrukkelijk dat ze niet uitgaan in discotheken. Vrouwen gaan alleen uit naar de bioscoop of naar een restaurant. (01) *“Het meest bekende voorbeeld is het uitgaansleven. Ik ga meestal naar dezelfde plek, daar ken ik de uitsmijters maar als we ergens anders naar toe gaan, bijvoorbeeld Breda, dan wordt het moeilijk. Als ik de enige Marokkaan in een groep ben dan willen ze je wel binnenlaten maar zodra het meer zijn dan wordt het moeilijk”.* Respondent 013 heeft een fantastisch verhaal over het verschil in sociale context en de gevolgen daarvan. In Nederland worden ze als Marokkanen gezien, in Duitsland als Nederlanders. *“Dat is normaal dat je niet wordt binnengelaten. We werden met vrienden gedwongen om naar Duitsland uit te gaan. We gingen bijvoorbeeld naar de Time Out, dat is in Gemert. Daar kwamen we binnen. Daar was op een gegeven moment ruzie, misschien met Marokkanen uit Amsterdam en toen kwamen we daar niet meer binnen. Toen zijn we iets anders gaan zoeken. Toen gingen we vaker in Nijmegen uit maar daar kwamen we op een gegeven moment ook niet meer binnen. Ik weet niet waarom. We hebben alle smoesjes al meegemaakt, je moet lid zijn, je moet een pasje hebben, je moet vaste klant zijn of dit keer is het alleen maar voor een besloten groep. Van alles en nog wat. Nijmegen is vlak bij de Duitse grens. Toen gingen we naar Duitsland, naar Kleef, dat is net over de grens. Daar kwamen we eerst ook niet binnen want ze zagen ons gewoon als Marokkanen. Maar toen we zeiden dat we uit Nederland kwamen zeiden ze, ja kom maar binnen. Als jullie uit Nederland komen”.*

Over de mogelijkheden tot een directe verdediging tegen het stigma dat rust op de sociale identiteiten Marokkaan en moslim, zijn de respondenten alle eensluidend. Het heeft geen zin. Het is een ideologische kritiek dus wensen Nederlanders nuancerings en uitleg toch niet te begrijpen. Integendeel, Nederlanders koesteren de kritiek. Enkele uitspraken hierover:

(06) *“Wat me wel stoort is dat islam als extremistische godsdienst wordt gezien. Dat is jammer omdat het juist iets heel moois is. Maar om dat te gaan verwoorden, nationaal of in een maatschappelijk debat heeft weinig zin want je staat heel zwak tegenwoordig als moslim. Maatschappelijk gezien. Tegenover het nationale debat”.*

(012) *“Dat het taalgebruik opeens, dat harde taalgebruik, opeens normaal werd. Dat heeft me zorgen gebaard. Dat dat moest kunnen. Dat je gewoon mensen kan beledigen en als je dan beledigd wordt en je schiet in de verdediging dat je er dan tegen moest kunnen want dat is gewoon vrijheid van meningsuiting en bla, bla, bla. Dat soort dingen. Dat vond ik wel heel vervelend”.*

(02) “Nou, bijvoorbeeld Islamitisch onderwijs. Ik heb zo iets van nou goed, als jij dan liever geen islamitische scholen wilt, dan denk ik nou, doe dan ook iets aan. Dus, ja, dan heb ik zo iets als je daadwerkelijk iets wilt doen dan moet je ook de regels en de wet veranderen in plaats van maar te roepen van deze school met moslims, dat kan niet. Bijvoorbeeld een wet die bijzonder onderwijs afschaft en dan bedoel ik niet alleen islamitische scholen maar ook christelijke scholen. Dan moet je een stap verder gaan”.

(03) “En dan zeuren ze maar door. Maar ik heb geen zin om het nog tien keer uit te leggen. Want een geloof is iets waar je in gelooft. Het hoeft niet allemaal logisch of verklaarbaar te zijn. Als ik uitleg dat mijn geloof zo is, willen ze toch een andere verklaring, iets dat logischer is, maar ik geloof er in, jij hoeft er niet in te geloven!”

(04) “Maar wij weten wel beter, maar ja, wij hebben er ook geen behoefte meer aan om het door te geven. Het maakt niet meer uit. Dat is wel zo. Op een gegeven moment denk je, wat heb ik nog te zeggen. En ook als je wat zegt, het wordt toch verdraaid. Zo heb ik dat wel”.

(01) “Dat zijn geen constructieve discussies, dat zijn destructieve discussies, want daar hebben we niks aan en op die manier zorg je er alleen maar voor dat de moslims in dit land op een gegeven moment zeggen. Deze samenleving? Who cares. Ik wil hier niets meer mee te maken hebben”.

(06) “Ik doe geen moeite om het mensen uit te leggen. Dat heeft geen zin. Als je alles moet uitleggen, begrijpen ze het aan het eind nog niet”. Ik vind het niet leuk. Maar je doet er weinig aan. Je raakt er aan gewend”.

5.3.3. Voorlopige conclusies

Alle respondenten voelen dat ze door de Nederlandse samenleving worden gecategoriseerd en gediskwalificeerd als moslims en als Marokkanen. Men voelt zich op deze beide sociale identiteiten gestigmatiseerd. Volgens de meeste geïnterviewden hebben Nederlanders sinds de aanslag op het WTC op 11 september 2001 en de dreiging van terrorisme, een zondebok gezocht en gevonden in de islam. Wie islamitisch is, hoort er in Nederland niet (meer) bij. Er is afkeer, angst en haat tegen de islam die spreekt uit de manier waarop Nederlanders islamitische buitenlanders benaderen en behandelen.

Het verschil in de mate waarin men zich gecategoriseerd en gediskwalificeerd voelt op de beide sociale identiteiten heeft te maken met ‘figuur en achtergrond’. ‘Achtergrond’ is de stigmatisering op beide sociale identiteiten die door alle respondenten wordt ervaren. ‘Figuur’ is de verschijningsvorm. Vrouwen met hoofddoeken en mannen in gezelschap van gehoorddoekte vrouwen voelen zich vooral als **moslims** gestigmatiseerd. Mannen en vrouwen zonder hoofddoek worden vooral gecategoriseerd als **Marokkanen** en voelen zich meer op dit punt gestigmatiseerd.

Dat het naar het gevoel van de betrokkenen wel degelijk gaat om een stigma en niet slechts om vooroordelen, blijkt ook uit de machteloosheid die allen zeggen te voelen om de kritiek op de islam en op de Marokkaanse identiteit te pareren. Men voelt dat er een ideologische soort van kritiek wordt geuit die niet of nauwelijks te pareren is. Reacties of een verdediging leiden slechts tot bevestiging van het stigma. Het is een kritiek die niet uit is op het vinden van oplossingen maar op het bevestigen van de kritiek en daarmee het bevestigen van de positie en het stigma van de gekritiseerde groep. Er wordt een stigmatiseringstheorie gehanteerd door Nederlanders die bestaat uit een achterstands – en een loyaliteitstheorie. Deze stigmatiseringstheorie legitimeert de discriminatie. De islam, en bijgevolg zijn aanhangers, wordt gezien als achterlijk en vrouwenonderdrukkend en niet loyaal aan de Nederlandse samenleving. Marokkanen zijn crimineel en onaangepast. Een

aantal respondenten spreekt zijn zorgen uit over de gevolgen van het stigma op hun carrièremogelijkheden in de nabije toekomst.

5.3.4. Zelf-categorisering

In deze paragraaf zijn de geïnterviewden aan het woord over de wijze waarop ze zichzelf categoriseren. Aan de hand daarvan zal duidelijk moeten worden of er een groot verschil is of wordt ervaren tussen de wijze waarop men gecategoriseerd wordt, en de betekenis die daaraan wordt gegeven, en de betekenis die men zelf geeft aan de categorieën moslim en Marokkaan. Een (groot) verschil betekent een bedreiging van de sociale identiteit door categorisering en/of een aanval op de waarde en waarden van de sociale identiteiten.

Ook in het geval van zelf-categorisering speelt de context een rol. De context van de onderzochte groep is niet alleen Nederland maar ook Marokko. Ik ga allereerst na hoe men zich zelf categoriseert als moslim en daarna hoe men zijn eigen etnische identiteit ziet.

Zelf-categorisering komt uit de persoon zelf voort. Je categoriseert jezelf als lid van een sociale categorie. Als mensen zichzelf categoriseren als leden van een sociale categorie, zal hun gedrag zich daarbij aanpassen. Ze zullen zichzelf stereotyperen als leden van de betreffende categorie. Naarmate de identificatie met de betreffende categorie toeneemt, neemt de stereotypering toe en zal men de buitenstaanders als meer homogeen zien. Als er een spanning ontstaat tussen de (inhoud van) de categorisering en de (inhoud van) de zelf-categorisering is, als het om een saillante sociale identiteit gaat, sprake van een bedreigde sociale identiteit. Ik ga eerst na of en hoe men zich als moslim, religieus, categoriseert, daarna ga ik na of en hoe men zich etnisch categoriseert.

De hypothese is dat als de verschillen tussen moslims en niet-moslims groter worden, de betekenis van de onderlinge verschillen tussen moslims afneemt. Men categoriseert zich dan allereerst als moslim.

Datzelfde geldt voor de verschillen tussen Nederlanders en Marokkanen. Naarmate het verschil toeneemt, neemt de betekenis van de onderlinge verschillen af en categoriseert men zich allereerst als Marokkanen.

5.3.5. Zelf-categorisering als moslim

Hoe kijken de geïnterviewden zelf aan tegen de islam? Het eerste wat daarin opvalt is dat alle geïnterviewden zichzelf als moslim categoriseren. Een van de respondenten noemt zichzelf weliswaar seculier maar plaatst zich wel nadrukkelijk in de 'islamitische traditie'. Allen benadrukken voor henzelf het autonome en individuele keuzeproces. Moslim zijn is een geheel eigen, individuele en autonome keuze geweest. Men wijst dus voor zichzelf een dwingende categorisering en de bijbehorende culturele componenten en zijnsdefinitie af.

De meerderheid ontkent ook dat er voor henzelf een relatie zou liggen tussen '11 september' en het maatschappelijke klimaat in Nederland en hun keuze voor de islam. Sommigen geven aan dat er natuurlijk wel een reactie heeft plaatsgevonden.

(012) "Als de samenleving kritiek heeft op jou en ze vallen je onterecht aan, dan ga je natuurlijk de vraag stellen wie ben ik, waar kom ik vandaan, wat is mijn identiteit en dan ga je daar meer de nadruk op leggen".

(04) *“Na 11 september hebben veel mensen hun hoofddoek afgedaan uit angst dat ze gediscrimineerd werden en anderen juist weer niet. Want net zoals er met mij is gebeurd, ik wist toen gewoon zeker dat ik niet bij de Nederlanders hoorde”.*

(01) *“Je ziet door de kritiek op de islam zie je heel veel jongeren zich bezig houden met de islam en in feite voor zichzelf ook proberen te vinden dat het allemaal heel anders is dan men ze voorspiegelt”*

(012) *“Dat ik wel in mijn omgeving veel meisjes zie die opeens hoofddoeken gingen dragen. Waarvan ik nooit had verwacht dat ze dat zouden gaan doen. En dat ze ineens heel fanatiek die lezingen over de islam en over de scheiding tussen islam en terrorisme gingen volgen. Dat merkte ik wel. Heel veel mensen. Dat was meer omdat je de nadruk legt op moslims. Zo, van je bent geen Fatima of Mohammed of wat dan ook, maar je bent een moslim. Dat mensen zich daar dan ook naar gaan gedragen. Dat je je ook gaat manifesteren als moslim. Dus dat heb ik wel gemerkt. Maar ik zelf heb daar niet de behoefte aan om een hoofddoek te gaan dragen en dat soort dingen”.*

In de betekenis die de respondenten geven aan de sociale identiteit moslim valt een verschil op. De respondenten vallen uiteen in drie subcategorieën. Ik noem deze subcategorieën hier ‘islam als zoekplaatje’, ‘moslims zonder vragen’ en ‘islam als oplossing’.

5.3.5.1. Islam als zoekplaatje

De leden van de subcategorie ‘**islam als zoekplaatje**’ zijn de respondenten 02, 03, 010, 012, 013 en 014. De opleidingskenmerken zijn vrij homogeen. Men is op universitair of HBO niveau opgeleid of is nog in opleiding. Twee respondenten hebben een baan, de anderen studeren nog aan een universiteit. Studierichtingen en opleidingen zijn sociaal-wetenschappelijk, chemie, bedrijfskunde, kunstacademie en recht. De groep bestaat uit twee mannen en vier vrouwen. Zij geven aan dat moslim zijn voor hen niet iets is dat vastligt. Ze zijn op zoek naar een manier om de islam en wat daar voor hen mee samenhangt, voor zichzelf betekenis te geven en in te passen in hun dagelijkse bestaan en in alle andere sociale identiteiten die ze ook belangrijk vinden. Zij zien een spanning tussen moslim zijn en Nederlander zijn en proberen daar individueel oplossingen voor te vinden. Ze staan mede daardoor in een gespannen verhouding tot zowel de moslim gemeenschap als de Nederlandse samenleving. Hun positie, maar ook de redenen voor deze positie, verschillen individueel. De vrouwen in deze groep gebruiken zelf het woord identiteit om aan te geven dat ze zich niet meer geheel willen laten bepalen door de etnische en culturele groep waaruit ze voortkomen. Soms heeft dat te maken met slechte persoonlijke ervaringen binnen de Marokkaanse gemeenschap, soms met een duidelijke visie op de eigen toekomst waarvan ze zich niet door de eigen gemeenschap willen laten weerhouden.

(012) *“Nee, er wordt geen extra druk op me uitgeoefend. Ik ben moslim en ik voel me niet minder moslim als ik geen hoofddoek draag. In die zin heb ik mijn eigen identiteit wel gevormd”.*

(014) *“Ik zei: ik ben heel anders dan jij, ik ben heel modern in mijn hoofd, niet dat je gaat tegen mij zeggen, je gaat een hoofddoek dragen of je gaat me manipuleren om jezelf. Nee, zei hij, maar dat waren gewoon leugens”.*

Men is er niet meer zo zeker van wat wel en niet echt tot de regels van de islam behoort of wat vooral cultureel bepaald is. Vooral op het punt van de regels voor omgang van man en vrouw is men niet meer zeker of deze door het geloof of meer

door de cultuur bepaald zijn. Moskeebezoek is niet iets wat ter sprake komt in de interviews met hen.

Enkele typerende opmerkingen van deze subcategorie zijn:

(013) *“Als je echt in Nederland wilt slagen dan mag je wel moslim zijn maar dan moet je niet echt laten zien dat je moslim bent, dus niet met een baard of een hoofddoek rond gaan lopen. Maar aan de andere kant, als je het geloof voor 100% goed wilt doen dan moet je wel met een baard en met een hoofddoek lopen. Ik denk dat je daar wel moeilijkheden mee krijgt”.*

(014) *“Het belangrijkste is dat je gelooft en al die andere dingen, die doe ik soms wel en soms niet. En al die regels waaraan je je moet houden, vind ik onzin. Mijn moeder heeft nu helemaal niets meer te zeggen over mijn leven. Ik wil mijn kind niet besnijden. Hij heeft al zoveel meegemaakt. Ik heb gezocht waarom het moest. Mijn huisarts zei dat het medisch niet nodig is. Ik zei dat tegen mijn moeder en toen zei ze: ga maar lekker naar de kerk, je bent geen moslim meer. Voor haar ben ik een atheïst of zo”.*

(03) *“Ik heb een Afghaanse vriendin maar zij is in Nederlands opgevoed. Bij mij is het onderscheid veel meer moslim of niet moslim qua vrienden zeg maar. Omdat veel dingen niet mogen in de islam. Of die doe ik liever niet, niet omdat het verboden is, maar omdat het niet echt gewenst is volgens de leefregels van de islam. Dus die kan ik makkelijker niet doen met zo’n islamitische vriendin dan een niet-islamitische vriendin. Dus je moet me eerder vragen heb je een niet-islamitische vriendin dan heb je een Nederlandse vriendin”.*

(012) *“Zoals met een Nederlandse vriendin, ja die wil natuurlijk uitgaan en dat soort dingen en dan wordt het moeilijk vriendschappelijk met elkaar om te gaan terwijl je niet meer dezelfde dingen kan doen. Dat is denk ik een van de redenen. En ik denk ook dat als je ouder wordt dat je dan van huis uit meekrijgt als moslim meisje mag je niet met jongens omgaan. Met Marokkaanse jongens ga je dan ook niet zo snel meer om. Alleen nog maar met meisjes. En dan kies je er voor om te gaan met degenen die in diezelfde situatie zitten als jou omdat je dan niet elke keer hoeft uit te leggen waarom je iets wel of niet mag”.*

(013) *“Trouwen wordt bij de Marokkanen, dat heeft denk ik meer met ons geloof te maken, als heel erg belangrijk gezien. Als je 25 of 26 bent dan denken Marokkanen allemaal aan één ding, ik moet trouwen, ik moet een gezin hebben. Trouwen is voor ons een stap naar het echt volwassen zijn”.*

(014) *“Die jongens in het buurthuis hebben ook vriendinnen. Ze hebben het altijd over wat wel en niet mag, maar ik weet het niet meer. Maar voor vrouwen mag dan niets. Ze zijn zo dom met hun regels”.*

5.3.5.2. Moslims zonder vragen

Een tweede subcategorie is een groep die benadrukt dat moslim zijn voor hen de belangrijkste sociale identiteit is. Zij zijn **‘moslim zonder vragen’**. Deze subcategorie wordt gevormd door de respondenten 06, 07, 08, 09. De kenmerken van deze groep zijn als volgt. Allen zijn man. Allen zijn actieve moslims. De opleidingskenmerken zijn divers. Een van hen gaat nog naar de HAVO, een tweede heeft op mbo niveau een sociaaljuridische opleiding gevolgd, een van de respondenten studeert bedrijfskunde, de laatste is afgestudeerd aan een technische universiteit en heeft een baan die aansluit bij zijn opleidingsniveau. Moslim zijn is vanzelfsprekend en is voor hen de belangrijkste sociale identiteit. Het is een identiteit die boven iedere nationaliteit uitstijgt. Toch ervaren ze nauwelijks tot geen spanning tussen de moslim identiteit en de etnische identiteit. Zij zijn dagelijks actief binnen de moskee, ze houden zich zonder problemen of vragen aan de voorgeschreven leefregels. Zij zien ook geen inhoudelijke en praktische belemmeringen om moslim te zijn in de Nederlandse samenleving en lijken zeer

ontspannen met de Nederlandse omgeving om te gaan. Er is weliswaar nu nog discriminatie en onbegrip voor de islam maar dat zal op den duur wel verdwijnen. Bij gewone mensen ontstaat huns inziens langzamerhand meer begrip voor moslims. Juist omdat deze groep zelf geen probleem ervaart met hun moslimidentiteit in de Nederlandse samenleving, lijkt de hardheid van de kritiek die op de islam wordt uitgeoefend niet veel invloed op hen te hebben. Ze staan ver af van (de denkwereld) van degenen die hen stigmatiseren zodat ze er niet wezenlijk door geraakt lijken te worden. Voor hen zijn de mensen met begrip voor de islam de ‘normale mensen’ en bijgevolg de mensen die de islam als een probleem beschouwen, de ‘abnormale mensen’. Ze beschouwen hun sociale identiteiten als volkomen normaal en vanzelfsprekend. Overheersend is toch dat deze groep er het volste vertrouwen in heeft dat de buitenwereld hen als groep op den duur beter zal begrijpen en accepteren.

Enkele kenmerkende uitspraken zijn:

(09) *“In de eerste plaats ben ik trots op mijn geloof. Dat is voor mij het allerbelangrijkste. Ik ben geen nationalist, ik ben een moslim”.*

(07) *“Moslim is niet hetzelfde als Marokkaan. Marokkaanse cultuur is niet hetzelfde maar er zit ook geen spanning tussen”.*

(06) *“Als ze vragen wie ik ben, zeg ik dat ik in de eerste plaats trots ben op mijn geloof. Dat is voor mij het allerbelangrijkste. Ik ben geen nationalist, ik ben een moslim. Dat is de eerste prioriteit”.*

(06) *“Vanaf jongs af aan kom ik in de moskee”.*

(08) *“Ik heb er niet veel van gemerkt van 11 september. Ik ga nog naar school en daar kennen ze me. Ik kom vaak in de moskee. Na school werk ik in een winkel. Ik ben begonnen in het magazijn maar mag nu ook klanten helpen. De baas waardeert me en met de andere mensen kan ik goed opschieten. Ze kennen me”.*

(09) *“In eerste instantie hoorde je alleen maar geluiden waardoor je dacht, die mensen begrijpen er niets van. En nu hoor je meer begrip. In mijn omgeving wel. En ik heb ook het gevoel dat dat landelijk ook bij normale mensen geldt”. “Ik ben voorzitter van de moskee. Ik zie dat meerdere mensen echt naar de moskee toelopen, die vragen om een rondleiding om te zien wat er gaande is en die met vragen komen van: hoe denken jullie daarover en daarover. En ik heb tot nu toe alleen maar positieve reactie gehad. Van mensen die zeggen: eigenlijk was dat beeld dat we hadden verkeerd.”*

(06) *“Als je in Nederland woont, is de kans groot dat je Nederlandse vrienden hebt. Eventuele vooroordelen bij hen kun je dan weg nemen, over cultuur en godsdienst. Mijn vrienden begrijpen dat. We komen bij elkaar over de vloer”.*

5.3.5.3. Islam als oplossing

Een derde subcategorie bestaat uit respondenten door wie de ‘**islam als oplossing**’ wordt gezien. Moslim is hun belangrijkste sociale identiteit. De groep bestaat uit de respondenten 04, 05 en 011, twee mannen en een vrouw. De opleiding varieert van mbo tot hbo. Deze subcategorie neemt afstand van de Marokkaanse sociale identiteit ten bate van hun islamitische identiteit. Naar hun overtuiging kunnen islamitische ouders in de Koran de oplossing vinden voor opvoedingsproblemen. Problemen in de Marokkaanse gemeenschap zijn dan ook vooral te wijten aan onkunde onder Marokkanen van wat de islam precies inhoudt. Zulke moslims geven de islam een slechte naam onder de Nederlanders. Zij stellen dat iemand die moslim is, een beter mens wordt. Zij hebben strikte opvattingen over de inhoud en de regels van de islam en ergeren zich aan islamieten die ‘de kantjes er af lopen’ en niet goed begrijpen wat de islam echt inhoudt. Een geïnterviewde (01) past slechts deels in deze subcategorie. Ook voor hem is de islam een belangrijke sociale identiteit. Hij kritiseert de Marokkaanse cultuur en is er van overtuigd dat

het moslim zijn leidt tot een beter mens zijn. Hij is er echter niet van overtuigd dat problemen in de Marokkaanse cultuur geheel langs de weg van de islam kunnen worden opgelost. Meer dan de 'moslims zonder vragen', uit deze groep op emotionele wijze zijn ergernis over de foute vooroordelen en de belediging van de Koran en de islam. Opvallend is ook dat deze groep ook anderen vooral duidt als leden van een religieuze sociale identiteit. Zo zijn Nederlanders in hun ogen vooral christenen.

Kenmerkende uitspraken in deze subcategorie zijn:

(04) *"Mijn probleem is dat de meeste Marokkanen niet weten wat de islam inhoudt. Ze doen maar wat. Als ze zich aan de islam zouden houden, zouden het veel betere mensen zijn. Dan zouden ze een aantal dingen niet doen. Nu brengen ze de islam in een kwaad daglicht. Want dan denken Nederlanders: O, is dat de islam".*

(05) *"Dat zijn jongeren die niet goed volgens de Koran zijn opgevoed. De Koran is heel duidelijk in wat je wel en wat je niet mag doen".*

(04) *"Als je moslim bent, dan creëer je je eigen individu. Dan vergelijk je jezelf niet meer met mensen. Je weet waar je grenzen liggen. Je normen en waarden en de regels. Daar handel je naar".*

(05) *"Maar de media, de televisie en de kranten zijn heel slecht, vooral over de islam. Ze zeggen allemaal dingen over de islam die niet waar zijn. Daar ben ik heel boos over".*

(011) *"Die maatschappelijke discussie gaat uit van allemaal vooroordelen over de islam. Daar kan ik me echt boos over maken".*

(01) *"Maar val niet de islam aan. Terwijl, want ik zie om me heen dat zoveel jongeren die zich meer bezig gaan houden met de islam, veel betere mensen worden. Ze gaan zich veel beter gedragen. Ik vind dus dat de discussie wel gevoerd mag worden maar probeer genuanceerd te denken over de islam en geef de islam als religie niet alle schuld van alle verkeerde gedragingen die Turken en Marokkanen hier doen. Dat vind ik het ergst".*

(04) *"En dan lees je in de Koran. Allah zegt dan over de mensen van het Jodendom en over het christendom dat de mensen van het christendom dan toch het zachtaardigst zijn. En dat je toch met hun goed om moet gaan. En dan denk ik, kijk, zelfs al vallen ze ons aan (bedoeld worden hier de Nederlanders jk) toch moeten we goed met hun omgaan."*

(01) *"Ik voel pijn als het over de islam gaat, maar over Marokkanen in het algemeen dat vind ik wel erg, soms is het ongenueanceerd, maar ik kan er mee leven".*

5.3.6. Zelf-categorisering als Marokkaan en Nederlander.

Men categoriseert zichzelf in Nederland als deeltijd Marokkaan en als deeltijd Nederlander. De betekenis die de respondenten geven aan de etnisch Marokkaanse sociale identiteit wijkt echter af van de betekenis die de Nederlanders daaraan geven. Ook hier bepaalt vooral de context zowel de categorisering als de betekenis van de sociale identiteit. In de Nederlandse context geeft men aan zich, afhankelijk van de omstandigheden, de context, meer of minder als Marokkaan te zien. Mannen hebben daarbij meer ruimte om zich 'afwisselend' te categoriseren dan vrouwen.

Kenmerkende uitspraken over de sociale identiteit Marokkaan-Nederlander zijn:

(013) *"Wij, de Marokkanen in Nederland, hebben voor onszelf zo'n cultuur gevormd dat we een beetje Marokkaanse cultuur hebben maar meer van de Nederlandse cultuur".*

(012) *"Ik ben wel Nederlander, ik heb een Nederlands paspoort en de Nederlandse nationaliteit maar ik voel me, vooral als ik in contact kom met Nederlanders, voel ik me toch wel Marokkaans".*

(09) *"Als ik hier ben, dan ben ik Marokkaan, dan verdedig ik de islam of de Marokkaanse maatschappij, ja dan ben ik weer Marokkaan. Maar ik kan nu niet zeggen: ik ben Marokkaan of Nederlander. Ik zit er tussenin".*

(02) “Maar nee, ik ben in Nederland geboren en opgegroeid. Eigenlijk heb ik meer met Nederland dan met Marokko”.

(013) “Ook al voel ik mezelf Nederlander, een Nederlander zal nooit tegen me zeggen dat ik Nederlander ben. Hij zal altijd zeggen, je bent een Marokkaan. In Marokko ben ik Nederlander”.

(012) “Maar er zijn wel duidelijke grenzen. Die liggen bij uitgaan met jongens. En discotheken zijn per definitie uitgesloten. Maar we mochten wel naar concerten. En de bioscoop in principe wel, maar dan overdag”.

(04) “En dan denk ik van, ja, waarom zal ik me dan als Nederlander voelen want ik ben het niet. Ik ben een Marokkaan en ik ben een Moslim. Ik kies voor de godsdienst. Klaar, dat is het”.

(07) “Nee, ik weet toch voor mezelf wie ik ben. Ik ben een Marokkaanse jongen met Marokkaanse cultuur en daar ben ik trots op”. “De Marokkaanse cultuur is hier in Nederland ook wel een beetje veranderd”.

(014) “Soms ben ik heel trots dat ik Marokkaans ben. Ik voel me nog steeds Marokkaans. Maar ik ben ook blij dat ze het aan de buitenkant niet zien. Ze zeggen dat ik Spaans ben of Italiaans of misschien van de Caraïben. Maar niet Marokkaans”.

(01) “Die zeiden: we gaan op Fortuyn stemmen. Domme onwetendheid. Ze wisten niets, over zijn stellingen, over zijn programma, ze wisten niks. Het was gewoon datgene wat ze die dag toevallig bij het nieuws hadden gehoord, zoals de islam is een achterlijke cultuur en zo. Toen op dat moment werd het beangstigend maar toen werd ik ook alerter en keerde ik in feite meer terug naar de Marokkaanse gemeenschap”.

(013) “Hoe ouder je wordt, als je een bredere omgeving krijgt en je gaat niet alleen om met vrienden die bij jou in de buurt wonen maar ook buiten dat en dan ga je gezellig, dan kom je vanzelf meer Marokkanen tegen en dan klikt het want je hebt dezelfde problemen of dezelfde gevoelens. Automatisch. En daar komt bij. Toen ik nog alleen met Nederlanders omging ben ik door een Marokkaanse vriend gevraagd of ik in een Marokkaanse jongerenorganisatie wilde gaan zitten. En dat heb ik toen gedaan en sindsdien ben ik stevig met Marokkanen omgegaan en zo krijg je dat, hè. Nu zijn mijn beste vrienden Marokkanen”.

(06) “Je zal wel moeten want zoals je thuis bent, zoals je met de ouders omgaat, de taal spreekt en bijvoorbeeld aan tafel zit en dat soort zaken. Dat is toch anders als je met een groep uit eten gaat. Je moet je omschakelen maar dat is een automatisme geworden. Het is toch een andere manier van doen. Het scheelt niet zo heel veel maar daar ben ik aan gewend. Onbewust gaat bij mij de knop om.”

(013) “Vriendinnen hebben voordat je serieus trouwplannen met ze hebt kan niet volgens onze ouders maar het kan wel als je gewoon met Marokkaanse vrienden van mijn generatie als je daar mee praat, kan dat wel. Je hoort heel veel dat Marokkanen een Nederlandse vriendin nemen maar uiteindelijk toch met een Marokkaanse gaan trouwen. Die belazeren eigenlijk die Nederlandse vriendin. Die heb je heel veel. Er zijn ook Marokkanen die gewoon een Nederlandse vriendin nemen en dan na een jaar of wat denken, ik hou toch echt van haar en ik wil met haar verder. Die zijn er ook genoeg. En je zult in de toekomst meemaken dat steeds meer Marokkanen met Nederlandse meisjes gaan trouwen. Dat Marokkaanse meisjes Nederlandse vrienden hebben kan volgens onze ouders ook niet. Dat geldt voor jongens en voor meisjes helemaal, net even iets meer, begrijp je, het is meer. Het geeft meer kwaad dan bij jongens. Ik ben het er niet mee eens maar volgens onze ouders dan. Maar meisjes, ja, dat gaat niet zo gemakkelijk als bij de jongens. Omdat, hoe moet ik dat beschrijven. Bij Marokkanen dan. Meisjes zijn meer kwetsbaarder. Worden veel minder los gelaten dan de jongens. Er wordt meer op ze gelet. Dus is het moeilijker voor hen om met iemand uit Nederland om te gaan. Maar ik denk dat dat ook steeds meer gaat gebeuren. Dat steeds meer meisjes gaan kiezen voor een Nederlandse echtgenoot”.

In de context van Marokko wordt men gecategoriseerd als Nederlander. Als de context wordt verlegd naar Marokko, in het contact met de eigen familie en in het thuisland van de ouders, categoriseren de respondenten ook zichzelf bijna allemaal als Nederlanders. Naar mate de verschillen met de gehele Marokkaanse gemeenschap groter worden, identificeert men zich meer met de Nederlandse sociale identiteit.

Enkele sprekende opmerkingen over de sociale identiteit in Marokko zijn:

(06) *“Als je daar bent ben je nog steeds moslim en ook Nederlander. Maar de mensen daar zien je dan als iemand die uit Nederland komt. Dat is het enige verschil maar ze begrijpen wel dat je moslim en Marokkaan bent”.*

(013) *“Er zijn zoveel verschillen, dat is gewoon niet normaal, dat ik me voor mezelf ook daar een buitenlander voel. Dus ik ben gewoon Nederlander, daar ben ik meer Nederlander dan ik hier ben. Omdat die verschillen zo groot zijn”.*

(012) *“De dingen die ze daar doen, bijvoorbeeld afdingen en onderhandelen en omgaan met andere mensen, dat is daar heel anders en dat kan ik ook niet. En het is ook een heel andere mentaliteit die daar heerst. En hier in Nederland voel ik me ook Marokkaans. Ik zie er ook zo uit. Op bepaalde gebieden”.*

(09) *“En dat merk ik nou misschien hier niet maar als ik dan in Marokko ben, onder Marokkanen die alleen maar daar wonen, dan merk ik dat ik een totaal ander mentaliteit heb. Dat zeggen zij ook, luister eens, jij denkt er zo over na maar dat mag je hier eigenlijk niet zeggen. Of je merkt iets op en dat is dan te eerlijk misschien of te bot. Te direct. Dat is toch wel iets Nederlands”.*

5.3.7. Conclusies

Alle respondenten categoriseren zichzelf als moslim en Marokkaan en, afhankelijk van de context, als Nederlanders. Met betrekking tot de sociale identiteit Marokkaan wordt de categorisering als dwingend ervaren, de context is bepalend. De etnisch sociale identiteit wordt op dit punt bedreigd. Ten aanzien van de islamitische sociale identiteit stellen de geïnterviewden dat deze niet dwingend wordt opgelegd door categorisering van de dominante omgeving. Deze identiteit wordt dus niet door categorisering bedreigd. Wel bestaat er verschil in de inhoud en betekenisgeving aan de sociale identiteiten moslim en Marokkaan. De betekenisgeving aan de sociale identiteiten moslim en Marokkaan door de categoriserende buitenwereld en de zich zelf als moslims en Marokkanen categoriserende geïnterviewden, verschilt zelfs aanzienlijk. Dit verschil wordt door de respondenten ervaren als stigmatiserend, ten aanzien van beide sociale identiteiten, moslim en Marokkaan. Er is dus ook sprake van een bedreiging van de beide sociale identiteiten op het punt van de waarde en waarden van een sociale identiteit. De categorisering moslim leidt bij de meerderheid in Nederland tot een bepaalde gedragsverwachting en zijnsdefinitie. Respondenten ervaren dat ze worden gezien als terroristen, vrouwenonderdrukkers, dom en niet-geëmancipeerd.

Nader onderzoek van de zelf-categorisering van moslims laat zien dat er in deze categorie ook sprake is van een verschil in betekenisgeving aan de sociale identiteit moslim. Dat leidt tot drie subcategorieën.

De categorisering en de daaraan gerelateerde gedragsverwachting en zijnsdefinitie van de dominante meerderheid, met betrekking tot de etnische sociale identiteit, komt niet overeen met de zelf-categorisering. Respondenten voelen zich aangekeken als dom, crimineel en achterlijk. In de zelf-categorisering speelt naast de content, die verschilt van de dominante omgeving, ook de context een rol. In

Nederland zien de respondenten zichzelf afhankelijk van de omstandigheden als ‘deeltijd’ Marokkanen en ‘deeltijd’ Nederlanders. Er is echter een bedreiging van deze deeltijd zelf-categorisering door de als dwingend ervaren categorisering als Marokkaan. In Nederland en door Nederlanders wordt men niet als Nederlander gezien. In Marokko wordt men gecategoriseerd als Nederlander. Men categoriseert daar ook zichzelf vooral als Nederlander.

De hypothese dat, naarmate de verschillen met de omgeving groter worden, de onderlinge verschillen in een sociale identiteit afnemen, kan hier voor de sociale identiteit moslim, slechts deels worden onderschreven. Men categoriseert zich inderdaad zonder uitzondering als moslim. De vraag is echter of de onderlinge verschillen afnemen. Alle geïnterviewden geven enerzijds aan dat de belangstelling voor de islam is gestegen vanwege de verschillen met de buitenwereld. Alle geïnterviewden geven aan dat hun eigen keuze voor de islam een autonome keuze is. Er blijkt ook onder de geïnterviewden onderling nog steeds verschil te bestaan. Ik verklaar het voortbestaan van de verschillen uit de algemene content van de islam, die zich er op voorstaat dat in de religie geen dwang is. Dat biedt alle moslims de mogelijkheid om, zelfs in een vijandige buitenwereld, een eigen invulling aan de islam te geven, bestendigt daarmee de onderlinge verschillen terwijl voorkomen wordt dat er radicale keuzen moeten worden gemaakt.

Voor de sociale identiteit Marokkaan gaat de hypothese wel op. Men geeft aan zichzelf meer als Marokkaan te zien als de verschillen met de (Nederlandse) omgeving groter zijn. In de Marokkaanse context speelt hetzelfde, met als gevolg dat men zich daar meer als Nederlanders ziet. Of er ook een verschil in commitment is, zal in de volgende paragrafen worden nagegaan.

5.4. Bedreiging en commitment.

In de voorgaande paragrafen hebben we vastgesteld dat de sociale identiteiten moslim en Marokkaan worden bedreigd. Hoewel men zich niet geheel ten onrechte gecategoriseerd voelt als moslims en Marokkanen, voelt men zich wel bedreigd op het punt van waarde en waarden van de beide sociale identiteiten. De waarde van de sociale identiteit Marokkaan die wordt bedreigd, is gelegen in de aanval op de capaciteiten, de competenties, van de leden van deze groep. Marokkanen worden, zoals we zagen, gezien als niet ontwikkeld en slecht opgeleid en hebben dat te danken aan de eigen onaangepastheid. De waarde en de waarden van de sociale identiteit Marokkaan worden bedreigd door de aanname dat Marokkanen crimineel van aard zijn en dat er een relatie ligt tussen hun criminaliteit en de opvoeding en culturele achtergrond. De waarden van de sociale identiteit moslim die worden bedreigd, zijn dat moslims worden gezien als vrouwenonderdrukkers en terroristen. Moslima's worden gezien als niet geëmancipeerd. In de volgende paragrafen wordt, aan de hand van theorie en data, nagegaan hoe de geïnterviewden reageren op de bedreigingen van hun sociale identiteiten op dit punt. Is hun identificatie met de sociale identiteiten veranderd door de bedreiging? Een begrip als commitment speelt daarbij een centrale rol. De vraag die hier centraal staat is dus (1) of de geïnterviewden zich in een eerdere fase zwak of sterk betrokken voelden bij de sociale identiteiten Moslim en Marokkaan en (2) in hoeverre daarin verandering is opgetreden. Ik ga dit

allereerst na op het punt van de sociale identiteit moslim en vervolgens op het punt van de sociale identiteit Marokkaan.

5.4.1. Theorie en hypotheses

Een van de beschreven voorwaarden voor een sterkere identificatie met een sociale identiteit is dat naarmate de status van de groep onstabiel is, in een situatie van competitie tussen verschillende groepen en van sociale veranderingen, groepsleden zich meer zullen identificeren met de eigen groep.

Als de identificatie met de sociale identiteiten laag was en laag is gebleven, zullen groepsleden zich echter terugtrekken als men ten onrechte wordt gecategoriseerd en als de bedreiging van de waarde en de waarden van de sociale identiteit toeneemt. Deze strategie is echter afhankelijk van de mate waarin men denkt dat groeps grenzen doorlaatbaar zijn of niet.

1. Groepsleden hebben een zwakke identificatie als ze in geval van bedreigingen van de sociale identiteiten kiezen voor individuele opwaartse mobiliteit en het benadrukken van een andere, positieve, sociale identiteit.

3. Groepsleden met een zwakke identificatie zullen, als de waarden van een sociale identiteit worden bedreigd, schuldgevoel ten toon zullen spreiden en spijt betuigen voor schadelijk gedrag van leden van de groep.

Als de identificatie met de sociale identiteiten hoog is zal een bedreiging van de waarde en waarden kunnen leiden tot verschillende reacties maar altijd tot reacties in functie van de verdediging van de sociale identiteit.

Als de waarde van de sociale identiteit bedreigd wordt, zal dat leiden tot een poging om de betekenis van de aanval op die waarde zo op te vatten dat het gewicht er aan ontnomen wordt.

4. Groepsleden met een sterke identificatie zullen niets doen als hen een dwingende categorisering wordt opgelegd.

5. Groepsleden met een sterke identificatie zullen, als de waarde van de groep wordt bedreigd, overgaan tot dispersie, door de redeneringen op een bepaalde manier te ontleden, en de homogeniteit van de groep te onderstrepen.

Als de waarden van een groep worden bedreigd, zullen degenen die zich sterk identificeren met de groep vooral de heterogeniteit van de groep onder de aandacht brengen.

5. Groepsleden met een sterke identificatie zullen, als de waarden van de groep worden bedreigd, benadrukken dat er verschillend wordt gedacht, mensen verschillen en er kan dus onmogelijk een relatie liggen tussen gedrag en (opvoedings)cultuur.

5.4.2. Data over de mate van identificatie

Ik ga hier eerst na of er onder de respondenten aanwijzingen zijn voor een zwakke of zwakker wordende identificatie met de sociale identiteiten moslim en Marokkaan. Daarna zoek ik in de data naar aanwijzingen over een sterke of sterker wordende identificatie met de beide sociale identiteiten.

5.4.2.1. Groepsleden met een zwakke identificatie.

Een zwakke identificatie zal zich uiten in individuele pogingen om te komen tot een opwaartse sociale mobiliteit en het benadrukken van een andere, positieve sociale identiteit. In geval van opwaartse sociale mobiliteit is een voorwaarde dat de inschatting is dat groepsgrenzen doorlaatbaar zijn. Er zijn enkele aanwijzingen in de data dat sommige groepsleden in het nastreven van de hoogste vorm van onderwijs een weg zien of zagen tot sociale mobiliteit. Uit CBS onderzoek is bekend dat alle vrijwel alle Marokkanen die het VWO afmaken ook daadwerkelijk doorstromen naar de universiteit. Onderwijs is in Nederland de belangrijkste weg voor persoonlijke, opwaartse mobiliteit. Ervaringen leiden echter tot teleurstellingen en inschattingen dat de groepsgrenzen niet tot nauwelijks doorlaatbaar zijn. Dat leidt uiteindelijk tot een sterkere identificatie. Zo zegt respondent 01, nu studierend aan een universiteit, over zijn onderwijsloopbaan: *“Mijn keuze voor die school dat was eigenlijk mijn leerkracht die zei, toen ze het VWO advies gaven, zeiden dat je daar meer kans had omdat daar beter onderwijs was of zo iets”. “Dat advies van die leerkracht was heel belangrijk. Maar ik wist van mezelf ook dat kijk, de meeste Marokkaanse jongens uit de wijk gingen naar hetcollege. Dat was voor mijzelf ook belangrijk om juist niet naar hetcollege te gaan”. “Hoogopgeleide jongeren hebben er het meeste mee te maken. Ze worden er te pas en te onpas op hun culturele achtergrond, namelijk als Marokkaan aangesproken en daarmee mislukt op de arbeidsmarkt en criminaliteit etc. En tegelijkertijd ook als moslim en dat zijn dus de jongens die willen spreken over dit soort dingen maar die worden geconfronteerd met de werkelijkheid waarvan ze zeggen hè? Kan dit, mag dit allemaal zomaar gezegd worden. Die trekken zich terug”.*

Respondent 03 zegt daarover: *“Ja, er was een groot verschil tussen het zesde en eerste jaar. Het grote verschil was die groepjes. En nu, als ik terug kijk. Het is nu zo anders dan tien jaar geleden”. “Nu lees je meer over de Marokkanen. Vroeger waren die problemen er misschien ook wel. Maar nu wordt het veel meer belicht. Mensen willen gewoon niet zichzelf verdedigen de hele tijd. En dus krijg je groepjes. Dat is ook een vorm van verdedigen als je met velen bent”.*

Respondent 02 vertelt hoe ze binnen een andere, positieve sociale identiteit, namelijk die van universitair student, opnieuw stuit op de ondoorlaatbare grenzen die aan de sociale identiteiten Marokkaan en moslim worden gesteld. *“Ik heb een tijd gehad dat ik dat dacht, het interesseert mij niet en het raakt mij niet. Maar nu heb ik toch zo iets van nu gaat het toch wel een beetje erg”. “Ja, ik had vorig jaar nog college met een groep die zo iets had van nee, sorry, het zijn gewoon de Marokkanen. Een student maakte gewoon geen onderscheid. Hij zei, het is de cultuur en die mensen zijn achterlijk. En al dat soort dingen”. “En toen zei iedereen, ja maar, als je naar Marokko gaat moet je je toch ook aanpassen? Dus waarom doen die Turken en Marokkanen dat niet in Nederland. Er is een grote onwetendheid”. “Er zijn wel dingen, hij ging daar individueel heel ver in, maar het zijn wel dingen en meningen die ook gedeeld worden door andere Nederlanders”.*

De respondenten 04, 05, en 011 hebben een zwakke identificatie met de Marokkaanse sociale identiteit. Zij protesteren er tegen dat de sociale identiteiten moslim en Marokkaan door de dominante omgeving gelijk gesteld wordt. (04) *“Ik*

dacht altijd alleen de Marokkanen zijn moslims. Maar nu ben ik er achter dat zelfs niet alle Marokkanen moslims hoeven te zijn". Daarnaast uit zwakke identificatie met de Marokkaanse sociale identiteit zich bij hen vooral in het benadrukken van de islamitische sociale identiteit als een andere, positieve identiteit en bij respondent 04 ook in schaamte over het gedrag van Marokkanen. Respondent 04: "Ik mocht toen voor het eerst stemmen. Toen wilde ik voor Pim Fortuyn stemmen. Omdat hij gewoon iets wilde doen tegen die Marokkaanse jongens.. Iets doen. Ze moesten werken en niet meer zo op straat hangen. Daar was ik voor. Hij kwam met iets, hij deed iets". "Ik volg de Islam en daarom ga ik niet mee met andere mensen, ook niet met die Marokkanen".

Respondent 05 en 06 benadrukken vooral de islamitische sociale identiteit als een positieve identiteit maar hebben geen schuldgevoelens over het gedrag van Marokkaanse jongens. Zij benadrukken op dit punt de verschillen, de heterogeniteit, in de groep, wat juist een aanwijzing vormt voor een sterke identificatie met de Marokkaanse sociale identiteit. (05) *"Die criminele Marokkaanse jongeren dat vind ik heel erg, Dat ze dat doen. Dat zijn jongeren die niet goed volgens de Koran zijn opgevoed. De Koran is heel duidelijk in wat je wel en wat je niet mag doen". "Maar het zijn kleine groepen en het is ook fout dat dan alle Marokkanen de schuld krijgen. Ik voel me daarover niet schuldig. Nou, nee, zo voel ik dat niet. Ik weet het niet. Dat zeggen ze dan wel maar dat voel ik niet zo. Dat zijn jongens die doen foute dingen. En daar moeten ze voor bestraft worden. Dat vind ik en dat vinden heel veel Marokkanen".*

(06) *"Ik voel me niet aangesproken. Nee, niet echt. Ik doe veel werk in de moskee voor kinderen en jongeren. Op die manier probeer ik jongeren zo goed mogelijk op te vangen en te begeleiden. De jongeren die in de moskee komen zijn over het algemeen goed opgevoed en doen zulke dingen niet. Ze gaan ook meestal niet uit. En het is toch vaak rond dat uitgaan, bij de discotheken en de cafés en zo, dat die problemen ontstaan". "Jongeren die roggigheid uithalen, of crimineel zijn moeten bestraft worden, of het nu Marokkaanse of Antilliaanse of Nederlandse jongeren zijn".*

De subgroep 'islam als zoekplaatje' bestaande uit de respondenten 02, 03, 010, 012, 013 en 014, die zichzelf weliswaar categoriseren als moslims en, vanwege de inhoud van de islam, ook de kans hebben een eigen invulling aan deze identiteit te geven, identificeren zich zwak met de islamitische sociale identiteit. Ze zien deze identiteit als een bedreiging van hun persoonlijke identiteit en streven individueel sociale mobiliteit na.

(013) *"Als jij in de Nederlandse samenleving wilt slagen dan kun je wel je geloof uitoefenen maar dat moet je thuis uitoefenen. Dat moet je verbergen. Je moet niet aan iedereen laten zien dat je moslim bent. Daar ben ik het wel mee eens. Als je echt in Nederland wilt slagen dan mag je wel moslim zijn maar dan moet je niet echt laten zien dat je moslim bent, dus niet met een baard of een hoofddoek rond gaan lopen".*

(03) *"Maar die hoofddoek, kijk, persoonlijk draag ik hem niet, en ik kan me best voorstellen dat er bedrijven zijn die zeggen: wij willen niet dat er in ons bedrijf hoofddoeken worden gedragen".*

Respondent 012 is juriste en zij stelt: *"Het is wel zo dat als ik een hoofddoekje zou dragen dat er dan wel beperkingen zouden zijn, qua banen en opleidingen ook. Maar ik vind dat ik nog wel islamitisch kan zijn. Het ligt er ook aan hoe ver je daarin wilt gaan. Als je islamitisch wilt zijn en geen contact met niet-islamitische mensen wilt, dan zal het onmogelijk zijn. Maar als je gewoon je geloof op je eigen manier uitdraagt, dan is er hier in Nederland wel ruimte voor". "So wie so, in de rechterlijke macht mag je geen teken van religie tonen, ook geen kruis of keppel, dus dat is gelijk getrokken. Dat weet je van te voren. Dus dan moet je een afweging maken tussen je uiting van je geloof en je carrière".*

Slechts een respondent (014) heeft een zwakke identificatie met zowel de sociale identiteit Marokkaan als met de islamitische sociale identiteit. Hoewel ook zij zich soms ambivalent uit. Ze toont schuldgevoel naar de Nederlandse samenleving over de groep Marokkaanse jongeren die zich misdragen. *“Nee, ik wil niet meer met Marokkanen omgaan, nu niet meer. Ja, in het buurthuis waar ik werk, daar heb je Marokkanen, jongeren, dat is echt een groot probleem. Dat zijn Marokkanen en Turken en zo. Dat is afschuwelijk wat ze doen. Ze doen juist helemaal niks, ze zijn gewelddadig. Toen 11 september was gebeurd zeiden ze: echt lekker voor hun. Ik heb met hen gesproken en ruzie met ze gehad. Ze zijn ongeveer tussen de twaalf en twintig jaar. Soms ben ik zo teleurgesteld in Marokkanen”. “Soms ben ik heel trots dat ik Marokkaans ben. Ik voel me nog steeds Marokkaans. Maar ik ben ook blij dat ze het aan de buitenkant niet zien”.*

5.4.3.2. Groepsleden met een sterke identificatie

Wie zich sterk identificeert zal, als er dwingend wordt gecategoriseerd, niets doen en zal, als de waarde van de groep bedreigd wordt, zoeken naar dispersie en de homogeniteit onderstrepen. Als de waarden bedreigd worden zal vooral op heterogeniteit worden gewezen. Naar de buitenwereld toe voelt men zich niet verantwoordelijk voor als schadelijk ervaren gedrag.

De meeste respondenten identificeren zich sterk met de Marokkaanse sociale identiteit met uitzondering van de respondenten 04 en 014. De meeste respondenten, met uitzondering van respondent 014 en de bovenbeschreven subgroep, identificeren zich ook sterk met de islamitische sociale identiteit. De identificatie met de Marokkaanse sociale identiteit uit zich vooral in dispersie en het benadrukken van de heterogeniteit van de groep als het gaat om de criminaliteit. Criminaliteit vormt zowel een bedreiging van de waarde als van de waarden van een groep. Omdat de reacties op bedreiging van waarde bij een sterke identificatie het benadrukken van homogeniteit is en de reactie op een bedreiging van waarden bij een sterke identificatie bestaat uit het benadrukken van de heterogeniteit zijn, waar waarde en waarden zo sterk verbonden zijn, deze reacties moeilijk te duiden. Ik ben er vanuit gegaan dat waar dispersie en heterogeniteit is dezelfde reactie voorkwamen ook voor de respondenten waarde en waarden samenvallen. De beide reacties duiden dan op een sterke identificatie. Respondent 010 en met hem de meeste anderen, ontleden vooral het proces als het gaat over het criminele gedrag van Marokkaanse jongens (dispersie) en benadrukken de heterogeniteit van de groep. *“Je voelt je wel aangesproken. Maar aan de andere kant plaats ik het ook in een bepaalde context. Het zijn jongeren die in een bepaalde setting opgroeien, die niet altijd evenwichtig is. Dat zie je ook bij Nederlandse jongeren maar daar wordt het niet zo uitvergroot gebracht. Dan wordt het niet verklaard of worden er deskundigen op los gelaten die vertellen dat het komt door hun cultuur. Je voelt je aangesproken in de zin dat je vraagt hoe kan dit ontstaan. Je vindt het heel erg vervelend in de eerste plaats voor de slachtoffers die leed ondervinden. En het is ook heel erg vervelend voor het imago van de Marokkaanse gemeenschap. Maar ik vind het ook heel erg vervelend dat de media en de politiek de zaak in een bepaald perspectief gooien en zeggen, zie je wel, dat is te wijten aan het falen van het integratie beleid. Of, zie je wel die allochtonen die brengen alleen maar narigheid. Daar ben ik boos over. Inderdaad, Pim Fortuyn deed er een schepje bovenop. Ja, simpele geesten die dag en nacht last hebben van overlast die zeggen dan, ja, zo zit het. Maar de zaak zit ingewikkelder in elkaar dan het lijkt”.*

Respondent 09 toont ook de dispersie en onderstreept de homogeniteit als het gaat om de opvatting dat moslims achterlijk zijn en Marokkanen slecht zijn opgeleid,

opvattingen die de waarde van de groep bedreigen. *“We hebben hier jongens met hoge opleiding. We hebben hier iemand die promoveert. Vroeger dacht je ook, misschien hebben ze wel gelijk want er was niemand in mijn omgeving die iets presteert. Maar nu is dat heel anders. Nu is er een grote groep die goed opgeleid is, goede posities heeft. En dan denk je, ja, dat beeld klopt niet. En als er dan mensen komen met vooroordelen kan je zeggen: hier zijn de feiten. Het is toch anders dan je denkt. Je bent trotser op je Marokkanen en je hebt er ook reden voor”.*

Respondent (012) benadrukt vooral de heterogeniteit. *“Maar als ik naar mijn eigen omgeving kijk dan klopt dat wel. Dat vooral de Marokkaanse jongens veel rottigheid uithalen. Mijn fiets is vaak gestolen door Marokkaanse jongens. Dus in die zin begrijp ik wel dat er berichtgeving komt. Maar het is maar een klein gedeelte die dat doet en ik heb zoiets van. Nee, daar heb ik me echt niet opgewonden. Het is meer als ze generaliseren als de Marokkanen dit en de Marokkanen dat. Dat is waar ik me meer aan erger dan de berichten over problemen van de jongeren. Want dat is gewoon een feit. Er zijn jongens die veel problemen hebben en de oorzaken daarvan verschillen per persoon natuurlijk”.* Ook respondent 013 onderstreept de heterogeniteit. *“Dan gaat het gelijk over de hele Marokkaanse cultuur, de Marokkaanse opvoeding, de hele Marokkaanse weet ik veel wat gaan ze er bij halen. Ze nemen het voorbeeld van vier Marokkaanse jongeren en dan halen ze de hele Marokkaanse cultuur er bij, dat die slecht is. Dat Marokkaanse ouders slecht zijn. Terwijl, het gaat maar om vier jongeren. Dan voel ik me wel aangesproken, als het over de hele Marokkaanse cultuur gaat, en de hele Marokkaanse bevolking. Maar dat is ook logisch. Want ik ben ook een Marokkaan”.*

Respondent 01 laat zien dat het als toenemend gevoelde verschil met de Nederlandse samenleving leidt tot een als afnemend ervaren verschil met de Marokkaanse groep. *“Dat leidt tot een sterkere identificatie met de sociale identiteit Marokkaan en moslim.”* En bij jongeren die vroeger haast alleen maar met autochtonen omgingen die zie je terugkomen bij lokale allochtonen Marokkaanse gemeenschappen. *Ik ben wel meer teruggekomen maar het is niet zo dat ik alleen maar Marokkaanse vrienden heb. Ik heb in mijn vriendenkring nog altijd meer niet-Marokkaanse dan Marokkaanse vrienden. Maar van de niet-Marokkanen zijn het wel overwegend allochtonen. Ik had heel veel Nederlandse vrienden die zijn allemaal afgestorven”.*

5.5. Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk is met behulp van de data een antwoord gezocht op de vraag hoe de geïnterviewden de categorisering door de dominante groep percipiëren en hoe ze zichzelf categoriseren. Op het punt van de islamitische sociale identiteit zijn een drietal subgroepen onderscheiden. Ten aanzien van de sociale identiteit Marokkaan is de zelf-categorisering vrij homogeen. In dit hoofdstuk werd ook duidelijk dat context een belangrijke rol speelt in sociale identiteiten. In de Nederlandse context vullen de geïnterviewden hun identiteit in als Marokkaan met aanpassingen aan de Nederlandse cultuur. In de Marokkaanse context voelen ze bijna zonder uitzondering vooral Nederlanders. De zelf-categorisering maar ook de context waarin bedreigingen van de identiteit plaatsvinden, bepaalt ook of een bedreiging wordt gevoeld als gericht tegen de Marokkaanse of tegen de islamitische sociale identiteit.

Aan de hand van die vergelijking tussen categorisering en zelf-categorisering is vastgesteld dat de geïnterviewden zich gestigmatiseerd voelen op de islamitische sociale identiteit en de etnisch Marokkaanse sociale identiteit. Er is vastgesteld dat de geïnterviewden zich in beide identiteiten vooral bedreigd voelen op punt van gedwongen categorisering en de negatieve beoordeling van de waarde en de waarden van deze sociale identiteiten.

Vervolgens is nagegaan in welke mate de geïnterviewden zich identificeren met de beide sociale identiteiten. Daarbij is gebruik gemaakt van een aantal hypothesen, opgesteld op basis van bevindingen van Ellemers e.a. bij hun onderzoek naar de sociale identiteitstheorie van Turner en Tajfel. Vastgesteld is dat een van de subgroepen, hier betiteld als 'islam als zoekplaatje', zich zwak identificeert met de islamitische sociale identiteit. Dit is aangetoond door te laten zien dat in deze groep het streven naar individuele sociale mobiliteit belangrijker wordt gevonden dan het naleven van de islamitische leefregels.

De bedreiging van de waarde en de waarden van de etnische sociale identiteit lopen grotendeels in elkaar over. Dat maakt het moeilijk om de in de hypothesen beschreven reacties die wijzen op een sterke identificatie, compleet toe te passen. Ik heb daarom de reacties op bedreigingen van waarde en waarden samengenomen.

Zo er ten aanzien van de sociale identiteit Marokkaan bij enkele respondenten in het verleden al een zwakke identificatie heeft bestaan, dan is deze door de ervaring van de onstabiele status van de groep en de aanname van ondoorlaatbare groepsgrenzen, verandert in een sterkere identificatie. Dat geldt ook voor de subgroep 'Islam als zoekplaatje'. Er wordt gemeld dat men weer terugkomt bij de eigen groep, zich meer Marokkaan en moslim gaat voelen en dat men zich weer meer aansluit bij de eigen groep om zich zo beter te kunnen verdedigen.

6. Samenvatting en conclusies

6.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik, aan de hand van de probleemstelling, de bevindingen kort samenvatten om daarna tot conclusies te komen. Daarnaast zal ik enige opmerkingen maken over de maatschappelijke relevantie van dit onderzoek.

6.2. Samenvatting

Na ruim dertig jaar aanwezigheid van een Marokkaanse minderheid in Nederland voelt deze groep, en ook de tweede generatie die grotendeels van jongs af aan in Nederland opgegroeide, zich nog steeds niet geaccepteerd door de Nederlandse samenleving. De toon van het maatschappelijke debat over aan hen toegeschreven culturele kenmerken is verhard. De verharding in het debat leidt er toe dat de tweede generatie Marokkanen zich bedreigd voelt in zijn etnische en religieuze sociale identiteiten. Ze voelen zich in de steek gelaten door de Nederlandse politiek en samenleving en voelen zich gestigmatiseerd. De suggestie die voor de geïnterviewden van de harde toon en de aard van het maatschappelijke debat uitgaat, is dat de minderheden de oplossing zelf in handen hebben. Als zij afzien van wat hen stigmatiseert, dit is de islam en de Marokkaanse cultuur, is het probleem opgelost.

Er ligt een directe relatie tussen het Nederlandse beleid van de afgelopen dertig jaar en de maatschappelijke betekenisgeving op dit moment. En daarmee tussen het overheidsbeleid en de toegeschreven sociale identiteit van Marokkanen in Nederland.

Er is niet alleen boosheid maar ook angst onder de tweede generatie Marokkanen. Vooral vanwege de snelheid waarmee men het debat zag verharden en de grote, maar als negatief ervaren, betrokkenheid van gewone Nederlanders. Die Nederlanders nemen het taalgebruik van de politici en columnisten over de Marokkanen over en nemen geen blad voor de mond.

De groep voelt zich gestigmatiseerd, als moslims en als Marokkanen. Er is door de dominante Nederlandse samenleving een stigmatiseringstheorie gevormd die bestaat uit twee elementen, een achterstandstheorie, die een relatie legt tussen de Marokkaanse cultuur en de sociaal-economische achterstand waarin deze groep zich bevindt, en een loyaliteitstheorie die hen verwijt gericht te zijn op een vreemde, islamitische, cultuur met als gevolg dat zij met hun rug naar de Nederlandse samenleving staan en diens gevolgen niet loyaal zijn aan deze samenleving. Incidenten rond Marokkaanse jongens, die bepaalde vormen van communale criminaliteit bedrijven of overlast bezorgen, worden door de Nederlandse samenleving verklaard in het kader van de beide thesen.

Het stigma treft de hele Marokkaanse gemeenschap. Op basis van het stigma wordt de groep een sociale identiteit toegewezen, die hen diskwalificeert als 'gewone Nederlanders'. Door het stigma wordt hun culturele ontwikkeling als Nederlandse Marokkanen niet gezien en herkend. De stigmatiseringstheorie wordt op een ideologische manier gebruikt.

Het collectieve zelf, ofwel de sociale identiteiten, zijn belangrijk voor de reacties van leden van de groep. Bijna alle geïnterviewden kiezen er voor zich te laten

aanspreken op hun Marokkaanse identiteit, ondanks de negatieve connotatie die dit in Nederland heeft. Men kiest er niet voor de groep te verlaten of zich daartegen af te zetten maar is geneigd de hele groep in bescherming te nemen. Een keuze tegen de eigen groep wordt bijna als een onmogelijkheid beschouwd, mede vanwege de dwingende categorisering die de groepsgrenzen ondoordringbaar maakt. Belangrijke onderdelen van de cultuur betreffen de thuissituatie, de verhouding met de oudere generatie, met de ouders, en de traditionele vormgeving van de relaties tussen mannen en vrouwen. Dit zijn basale culturele verhoudingen die niet snel veranderen in het culturele veranderingsproces waarin de Nederlandse Marokkanen zich bevinden. Geïnterviewden geven aan zich juist op deze onderdelen van cultuur nog steeds 'oorspronkelijk' Marokkaans te voelen. Met betrekking tot de islamitische sociale identiteit ligt de keuze iets gecompliceerder. Omdat de islam zich er op voorstaat geen religieuze dwang uit te oefenen is er ruimte voor verschillende zelf-categorisering. Binnen die verschillende subcategorieën bestaat een groep die zich slechts zwak met de islamitische sociale identiteit identificeert.

De groepsbinding ofwel de identificatie met de sociale identiteiten is over het algemeen sterk en is toegenomen. Alles wat er in negatieve zin gebeurt of wordt gezegd op deze twee aspecten van hun identiteit, Marokkaans zijn en moslim zijn, raakt de meeste geïnterviewden zeer. Het maakt ze boos, wanhopig en soms berustend maar ze zien geen mogelijkheid om er niet op te reageren. Men voelt zich meer onderdeel van de sociale groep omdat de status van de groep onstabiel is, er sociale veranderingen plaatsvinden en er veel competitie met andere groepen is. Ook neemt de binding toe omdat de relatieve onderlinge verschillen afnemen in het licht van de toenemende verschillen met de dominante samenleving. De kritische afstand ten opzichte van de eigen culturele tradities is door het stigmatiseringsproces verkleind. Bewust of onbewust trekt men zich zoveel mogelijk terug op de eigen groep. Dat uit zich in de samenstelling van vriendenkringen, het organiseren en steun zoeken in de moskee of in Marokkaanse verenigingen.

6.3. Conclusies in relatie tot de onderzoeksvragen.

Ik heb in het begin van dit onderzoek de volgende onderzoeksvragen verwoord.

1. Hoe ervaren en interpreteren Marokkanen van de tweede generatie het maatschappelijke debat over de islam en de Marokkaanse cultuur? Vinden zij zelf dat het debat is verhard? Voelen ze zich gestigmatiseerd door het debat?
2. Als zij het debat als stigmatiserend ervaren, op welke onderdelen van hun sociale identiteit voelen zij zich dan gestigmatiseerd? Hoe categoriseren zij zichzelf?
3. Hoe reageren ze op dat stigma? Wat zijn de gevolgen voor de Marokkaanse sociale identiteit, de Nederlandse sociale identiteit en de islamitische sociale identiteit?

4. Leidt stigmatisering tot een zwakkere of een sterkere identificatie met hun sociale identiteiten? Leidt het tot afstand nemen van hun sociale identiteiten of leidt het tot een grotere gehechtheid aan die sociale identiteiten en verbondenheid met de eigen sociale groep?

In de navolgende conclusies worden de vragen in volgorde behandeld. Ten aanzien van de eerste en tweede onderzoeksvraag zijn de volgende conclusies te trekken:

1. De tweede generatie van de Marokkaanse minderheid in Nederland interpreteert het maatschappelijke debat over moslims en Marokkanen als stigmatiserend. De toon van het debat is verhard en wordt als zeer kwetsend ervaren. Men voelt zich gediskwalificeerd als 'gewone' Nederlanders.
2. Men categoriseert zichzelf, afhankelijk van de context, als Marokkaan of Nederlander. Alle respondenten categoriseren zichzelf als moslim. Er bestaat een groot verschil in inhoud van de categorisering door de dominante cultuur en de inhoud van de zelf-categorisering.

Ten aanzien van de derde en vierde onderzoeksvraag zijn de volgende conclusies te trekken.

3. Het grote verschil in de inhoud van de categorisering en de zelf-categorisering en de stigmatisering op beide sociale identiteiten, leidt tot een ernstige bedreiging van de beide sociale identiteiten met betrekking tot gedwongen categorisering en met betrekking tot de waarde en waarden van de groep. De nadruk die in Nederland wordt gelegd op de etnisch Marokkaanse identiteit maakt dit tot een saillante sociale identiteit. De culturele component en de zijnsdefinitie vanuit de dominante samenleving leidt tot een dwingende categorisering van de sociale identiteit Marokkaan. De identificatie met de sociale identiteit Marokkaan wordt onder invloed van deze bedreigingen, in de onderzochte groep, sterker. De onderlinge verschillen zijn kleiner geworden, of worden als kleiner ervaren, nu de verschillen met de omringende samenleving, de buitenstaanders, groter zijn geworden of als groter worden ervaren. Terugtrekking in de eigen groep vergroot het isolement en bevestigt voor de omringende samenleving het stigma.
4. De identificatie met de sociale identiteit moslim neemt eveneens toe. De belangstelling onder de tweede generatie Marokkanen voor de islam is toegenomen. Hoewel ook met betrekking tot de islamitische sociale identiteit de verschillen met de omringende samenleving groter worden of als groter worden ervaren, bestaan er in de onderzochte groep toch verschillen in de zelf-categorisering als moslims. Omdat moslim zijn als een eigen keuze wordt gezien, verzet men zich tegen dwingende stereotypering, ook van binnenuit, en is er ruimte voor verschillende

reacties en een eigen invulling van de sociale identiteit moslim. De content van de islam biedt daarvoor eveneens ruimte.

6.3.1. Algemene conclusies

Ondanks de roep vanuit de Nederlandse samenleving om integratie heeft de harde toon van het maatschappelijke debat en de stigmatisering ertoe geleid dat de Marokkaanse minderheidsgroep zich sterker als groep aaneengesloten heeft. Het stigma op de sociale identiteiten moslim en Marokkaan heeft er voor gezorgd dat de beleving van de sociale identiteiten belangrijker is geworden ten koste van de beleving van de persoonlijke identiteit. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat een sociale identiteit altijd een onderdeel vormt van een persoonlijke identiteit. De identificatie met de sociale identiteiten is echter sterker geworden.

Het Nederlandse beleid met betrekking tot minderheden en het integratiebeleid heeft geleid tot de harde toon in de politiek/maatschappelijke discussie en tot stigmatisering van de Marokkaanse minderheidsgroepen in Nederland. Het beleid en zijn ongewenste en ongewilde effecten, werpt daarmee als zodanig een drempel op voor de integratie van de minderheidsgroep van Nederlandse Marokkanen.

Het stigma Marokkaan ontnemt het zicht op de culturele veranderingen die in de groep Nederlandse Marokkanen plaats vonden.

Ontsnappen aan het stigma Marokkaan is een moeilijke opgave. Onderwijs vormt de weg uit sociaal-economische achterstandssituaties. Het gegeven dat de stigmatiseringstheorie er vanuit gaat dat de achterstand een culturele kwestie is en dat de cultuur afwijzend staat ten opzichte van de Nederlandse samenleving, maakt het instrument van de hoge opleiding op dit punt bot. Ondanks een hoge opleiding biedt de stigmatiseringstheorie een legitimatie voor voortgaande discriminatie op de arbeidsmarkt. Hoogopgeleiden vrezen dan ook voor hun individuele carrièremogelijkheden in het Nederlandse bedrijfsleven en bij de Nederlandse overheid. Men heeft het gevoel dat de omringende samenleving hen vraagt, ter wille van een mogelijke carrière, afstand te doen van hun identiteit als moslim en Marokkaan. Er is vooral twijfel aan hun loyaliteit vanwege de religie. Alleen door nadrukkelijk afstand te nemen van de toegewezen sociale identiteit, opent zich de weg naar het acceptatie en een maatschappelijke carrière.

Een tweede weg om te ontsnappen aan een dwingende sociale categorisering is emancipatie in eigen kring. Met name de subgroep 'moslims zonder vragen' hangt deze benadering aan. Deze route gaat uit van elite vorming. Door hoge opleidingen van leden van de groep wordt de status van de groep als geheel verhoogd en ontwikkelt de groep als geheel voldoende zelfbewustzijn om invloed uit te oefenen op die aspecten van de samenleving die hen zelf betreffen. De strategie gaat ook uit van een blijvend voortbestaan van en commitment aan de eigen etnische minderheidsgroep. Daarmee staat de strategie haaks op de hier boven beschreven ervaren voorwaarden voor het streven naar een individuele carrière. Van de hoogopgeleiden wordt nu gevraagd zich nadrukkelijk als moslim en Marokkaan te manifesteren en een leidende positie in de eigen groep in te nemen. Deze 'verzuilingsaanpak' staat ook haaks op het individuele karakter van de Nederlandse samenleving.

6.4. Maatschappelijk relevantie

Allereerst heb ik in dit onderzoek vooral de stem van de tweede generatie Nederlandse Marokkanen willen laten horen. Er wordt veel over deze groep gezegd en aangenomen. Er wordt in onderzoek en in de media veel aandacht besteed aan kleine segmenten van deze groep; de criminele en/of overlast bezorgende jongens, de ‘drop outs’ en de radicaliserende moslims. De aandacht voor deze segmenten uit hun groep, stigmatiseert de hele groep tweede generatie Nederlandse Marokkanen. Ze hebben zelf het gevoel dat ze weinig kans hebben om iets terug te zeggen in reactie daarop. Ik hoop dat dit onderzoek bijdraagt aan een kleine verandering daarin.

Tegelijkertijd is mijn hoop dat het onderzoek ook voor hen bijdraagt in het vinden van een weg om de stigmatisering te bestrijden. Hoewel de stigmatisering er toe leidt dat zij meer dan ooit er voor kiezen de eigen groep te verdedigen en de Marokkaanse identiteit te onderstrepen, is de enige weg om het stigma te bestrijden, ontideologisering. Die is allereerst aan Nederlandse kant noodzakelijk. Maar van de kant van de tweede generatie Marokkanen kan daaraan een bijdrage geleverd worden door een meer zakelijke benadering ten opzichte van de kritiek te ontwikkelen. Individuen of kleine groepen in de Marokkaanse gemeenschap zouden de culturele moed moeten vatten om op een zakelijke manier en op basis van eigen initiatief, dat wil zeggen niet naar aanleiding van incidenten, publiekelijk afstand te nemen van de ook door henzelf gekritiseerde aspecten van de Marokkaanse cultuur, ter wille van ontideologisering van het debat en het onder de aandacht brengen en promoten van de zich ontwikkelende Nederlands-Marokkaanse cultuur. Het onderzoek heeft weliswaar laten zien dat veel er aan bijdraagt om vooral nu voor de eigen groep te kiezen maar heeft ook laten zien dat er, als het om sociale identiteiten gaat, mogelijkheden tot verandering zijn.

Een tweede punt van relevantie zijn de bevindingen zelf. De harde toon van het debat en de stigmatisering die de Nederlandse Marokkanen van de tweede generatie ervaren, stopt het integratieproces. Mijn overtuiging naar aanleiding van dit onderzoek is dat als de spelers in het politieke en maatschappelijke debat in Nederland, politici, columnisten, journalisten en essayisten, al uit zijn op de integratie van deze groep in de Nederlandse samenleving, zij zichzelf en deze groep een uitermate slechte dienst hebben bewezen door het debat op deze wijze te laten ontsporen. Vooral politici mag dit aangerekend worden.

In de Nederlandse politiek en samenleving is een kritisch debat nodig over de grenzen tussen zakelijke cultuurkritiek en stigmatisering. Dit debat moet worden gevoerd met het oog op ontideologisering van de kritiek op de (tweede generatie) Marokkanen en moet er toe leiden dat er weer oog komt voor de individuele personen en hun ontplooiingskansen, die nu dreigen te verstikken onder de deken van stigmatisering.

Literatuuropgave

Angkor & MO_NL (samenstelling). Maroc.NL. Digitaal lief en leed van Marokkaanse jongeren. Amsterdam/Antwerpen. Contact, 2001.

Baumann, G. The multicultural riddle. Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities. Routledge, New York/Londen, 1999.

Bouw, C, e.a. Een ander succes. De keuze van Marokkaanse meisjes. SISWO/SCP, 2003

Castells, M. The Power of Identity. Malden/Oxford/Carlton, Blackwell Publishing, 1997

CBS. Allochtonen in Nederland. Voorburg/Heerlen, 2003.

Dronkers, J. & Ultee, W.C. (red) Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit. Van Gorcum, Assen 1995.

Ellemer, N, Spears, R and Doosje, B, 1999, Social Identity, Oxford, Blackwell Publishers.

Fortuyn, W.S.P. Tegen de islamisering van onze cultuur, Nederlandse identiteit als fundament. Bruna Uitgevers BV, Utrecht, 1997.

Gabriëls, R en Engbersen, G. (red.) Sferen van integratie. Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid. Boom, Amsterdam/Meppel, 1995.

Gellner, E. Postmodernism, Reason and Religion. Routledge, London/New York, 1992

Gemert, F, van. Ieder voor zich: Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens. Het Spinhuis, Amsterdam, 1998.

Giddens, A. Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age. Cambridge, Polity Press, 1991.

Goffman, I. Stigma. Aantekeningen over het omgaan met een geschonden identiteit
1963, Prentice-Hall Englewood Cliffs, New York.

Pels, T. Respect van twee kanten. Een studie over last van Marokkaanse jongeren. van Gorcum, 2003.

Rijkschroeff, R, Duyvendak, J.W en Pels, T. Bronnen onderzoek Integratie Beleid. Verwey-Jonker Instituut, april 2003.

Sociaal en Cultureel Rapport 1998, 25 jaar sociale verandering. SCP, Rijswijk, september 1998.

Stuurman, S. Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Sun, Nijmegen 1983.

Verkuyten. M. Etnische identiteit, theoretische en empirische benaderingen. Het Spinhuis, 1999.

Rapporten

Reactie van het Nationaal Platform voor overleg en samenwerking tegen racisme en discriminatie op het Nationaal Actieplan tegen Racisme/Nederland. Maart 2004. www.lbr/nprd/adviezen/reactie_nap.htm dd. 5 augustus 2004

Advies onderzoek Minderheden. Adviescommissie onderzoek Culturele Minderheden (ACOM), Den Haag, mei 1979.

Papers en artikelen.

Schoeman, M.J.R. Zoeken naar identiteit in netwerkorganisaties, zinnig of onzinnig? Paper ter gelegenheid van het TVA-WESWA Congres, Amsterdam oktober 2000. www.siswo.uva.nl/weswa/schoemaker.doc 14 juli 2004.

Sunier, T. (2000) Moslims als beleidscategorie en onderzoeksobject. Lezing voor het Centrum voor Islam in Europa en de Rijksuniversiteit van Gent. www.flwi.uregent.be/cie/sunier1.htm 15 April 2004

Sunier, T. (2003) Explaining the Reactions of Nations to Religious Newcomers. Osnabruck, www.imis.uni-osnabrueck.de/biling/papers/sunier.pdf 15 April 2004

Gemert, F, van. 2002. Botsen met de buurt. Tijdschrift voor Criminologie (202) Jrg. 44, nr. 2. pag. 167-171.

Ellemers, N., Spears, R., Doosje, B. Self and Social Identity. In: Annual Review of Psychology, 2002, 53:161 -186.

Scheffer, P. 'Het multiculturele drama'. NRC 29 januari 2000.

